

This document is part of The Vaynakh Vault archive
You can contribute right now to the conservation of our heritage at
vayvault.com

vaynakh
the vault

ИЧГ 467

**ХЪАЙБАЕХ
ДОЛА
ГІАЛГІАЙ
ФАЪЛГІАШ**

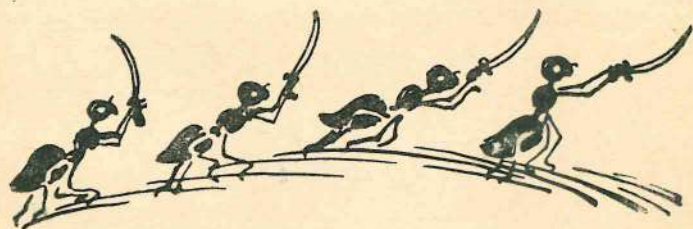

Ингчъа

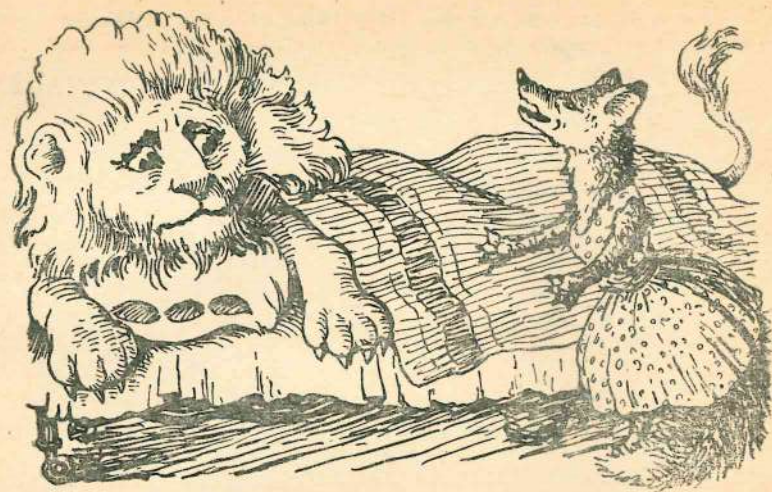
ХЪАЙБАДЕХ
ДОДА
ГЛАЛГАЙ
ФРАЪЛГАШШ

Оттадабраш
Д. Мальсагов,
Б. Зязиков

Нохч - Глалгай
книжни издательство
Грозный — 1961

Ломи, цогали

Цамогаш хинна лом метта дижад. Цамогаш хиннача ломага хъжа ухаш хиннад деррига а оакхарий, хлаьта цогал, ломага хъжа а ца додаш, из далар догдоохаш лелаш хиннад. Цогал ишта лелилга хайнача берзо аьннад ломага:

— Хьо далар догдоохаш, хьога хъжа ца доагIаш ма лелий цогал,— аьнна.

ТIаккха, берзо шийна мотт техалга а хайна, эггара тIехьа цогал а дахад ломага хъжа. Ломо хьяттад цогалга:

— Хьо дукха хIана гайнад, цогал, сога хъжа ца доагIаш, со далар догдоохаш лийннадоли хьо?

— Хьона дарба хилда, лом. Хьо делча-м укх берзах ца вича кхы ве тхьамада воацаш ма дусари тхо, аз мишта доахаргдар хьо даларга дог, хIана аьлча, хьо делча-м укх берзо са даккха а мича дутаргдар тхо.

Со-м хьона дарба лехаш лийннад, хьона духьал кулг даьсса да эхь хеташ,— аьннад цогало.

— Хлаьта, фу дарба денад Ia сона, хье ишта лийнадале? — хьаттад ломо цогалга.

— Хьона, даьра йоахар, йIайха йоллаш берза цIока тIакхеллача дарбане хургья,— аьннад цогала.

— Ia сона лелабер тийшаболх ба,— аьнна, дIа-тIакхийттача ломо борз е йийна, хьяяьккха берза цIока йIайха йоллаш тIа а кхелла Iудижад. Ломо тIера цIока хьа а яьккха, цIийла керчаш, яла йоаллаш, егталуш уллача берзах ший бIарг кхийтача, цогало аьннад берзага:

— Шийга ца кхоачар дувчачоа иштта тaIазар хул хьона!

Циски, цогали

Дехкий лувцара тIера дац аьнна, наха эьккха а даь, моцалла, халонна тIа мел боа чо Ia а баьнна, юртал ара, кхалажаш дIакхийсача дижа уллаш цхьа циск хиннад.

Шийна яьа хIама лаха вIаштIехьа доале, наьха бун чура котам яхьа дага долаш, юрта йисте дена цогал тIакхьаьчад цунна. Шийна из бIаргадайча цец а даьнна, цогала хьаттад: — сона ца довзаш цхьаккха а аьккха ма дац. Хьо фу аьккха да-те? Сона хIанзолца хьо санна аьккха бIарга а ма дайнадац.

Ше цогала ца довзилга хайнача циска дагадехад, цогал мелла говза дале а, из Iехаде. ТIаккха циско цогалга аьннад:

— Дунен тIа мел долча аькхан аьла лом да, лума нана цIокъ да, цу цIокъа нана да со.

ТIаккха цунах ший хьаша а даь, ший кьорга чу из

Ю а хоадаъ, оакхарашта курал а еш, цунца даха дага-
дехача цогало цунга аьннад:

— Укхаз а шийла а я, глаьда а я, хьо со долча да-
ха доагIаре, аз дижа мотт кIаьдеи, дагIа меттиг йIай-
хеи, екьей хулийтаргьяр хьона. Яа котами, глажи, мос-
кали, боабашки эшийтаргьяцар аз хьона. Боккьала
доагIадалар хьо соца даха.

Бокьонца ше аьннадох цогал тийшаьлга хайнача
циска аьннад:

— Мегаьд, доагIаргда со, хьона иштта чIогIа со
дар дезе.

Циск шийца дIа а дига ший кьорга чу дикагIча
метте Ю а хоадаъ цунна, ше аьннача тайпара, даа хIа-
ма гла а дахьаш, оакхарашта куралаш а еш лелаш
хиннад цогал.

Котам, москал, глаж а юаш дагIача цискаш, ше
тоа ме лу, чо гла а баьнна, ше ма дарра циск хиннад.
ТIаккха ше цо Iехадаьлга хайнача цогало аьннад
цунга:

— Хьо цIокь дац, хьо бокьонца дола циск да.
Цхьабакьда хIанз цIокь да, аьнна, цIи дIа хезай хьа.
Хьо дече а цIокь хиланза даргдац.

Иштта циски, цогали дахача хана чайво цогалга
хаьттад:

— Хьайна фу делча бIаргадайтаргда Iа из цIокь?

ТIаккха цогало аьннад:

— Хьо сайна дукха езаш хиларна де а дийна,
бIарчча бежан дахьаш хьо йоагIе бIаргадойтаргда
аз из.

— Мегаьд — аьннад чайво, — дахьаргда аз.

Цул тIехьагIа кхийттача берзо хаьттад цогалга:

— Аз хьайна берста устагIа беча из цIокь бIар-
гадайтаргдий Iа сонна?

— Хайра мах-м бац Iа лур, хIаьта а хьа юхь йоа-
гае карах далац сонна. Цхьабакьда устагIа берста хи-
ла-м беца.

Цогало берза а, чайна а цхъа ди диллад дахка дезаш. Шоашта йиллача ханна, шоашка аьннача тайпара бежани, берста устатей дахъаш дена кхаьчад чай, борзи. Цогало царга аьннад:

— Из хъарадаьлча цун шох б'арг кхете цо х'а-лакдергда шо. Бози, хьо ух к'отарга т'ехъашка д'а-лачк'а, х'аьта хьо ча ух хена т'а яла. Шоаш долчара д'а-юха ма х'алаш. Аз шо укхаза долга а ца хойташ, фо кхетийта доккхаш санна, арадоккхаргда из.

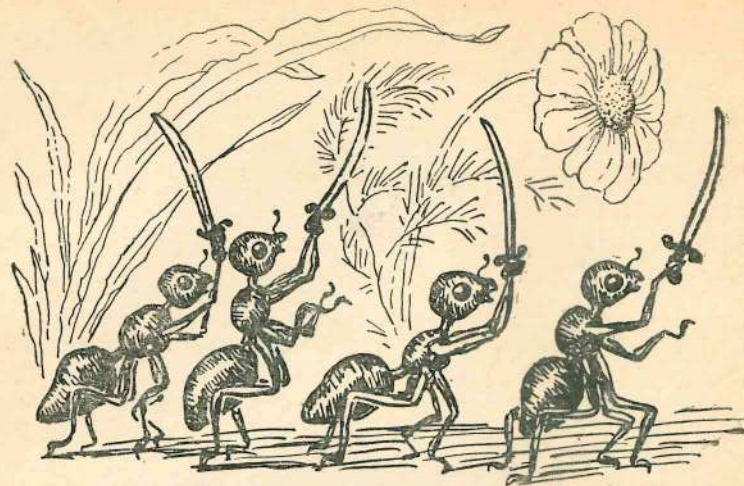
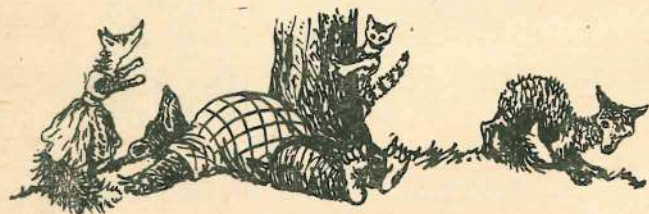
Цул т'ехъаг'а чу а даха цискага аьннад цогало:

— Х'ох б'арг тоха ена чай, борзи я ара. Царна хьо циск долга д'ахойя г'улакх дика хургдац. Мосаш а совсаййя, ц'ог ураг'а а дахийте, цергаш гуча а яьхе, б'аргаш а к'оарзацийя, х'алъара а даьле на'ар-га г'олла цхъа-ши го а баьккхе юха чудола.

Шийга цогало аьннача бесса, мосаш а совсаь, б'аргаш а к'орзадаь, ц'ог ураг'а а дахийта, гобаьк-кха а даьнна, к'отарг йолчахъа циск х'аластача, к'о-тарга т'ехъашка лечк'а йоаллача берзо кхера а енна, ю а т'е'а баьцаш оагаяьй. Цига, баьцо тата дича, дах-килг ба мотташ циск т'атоссаденнад.

Циска ше б'арга а яйна, из шийна доаг'а мотташ, д'аиккха борз б'аргаяйна циск хена т'а г'олла ураг'а х'ийддад, т'аккха хена т'а яг'а ча из шийна доаг'а мотташ кхераенна чукхийтта яьт'ай.

Цига хиннар кхыча оакхарашта д'адувца борз дийна йисай, х'аьта цискаи, цогалаи дезе бежанеи, хъашт дале устат'ани, дезе чай дулх хиннад.

Сулейма-пайхамари, зунгати

Сулейма-пайхамар са мел доаллача х'аман мотт ховш хиннав яхаш дувц.

Боккхача б'уна х'алха а волаш, цк'а т'ем т'а во-даш хиннав Сулейма.

Новк'а болхаш шоаш санна наьк'а даьнна дол-хаш зунгатий нийсденнад царна — цар а ду йоах д'аь-ха наьк'аш.

З'амига зунгатий зе а ца зувш, б'уво говрий бар-гаш т'адетташ доадаьд уж.

Эг'аздахача цхъан зунгато ц'ог'а техад:

— Фу ювдал вола ер ше мичахъа г'олла вода а ца ховш, наьк'а водар! — аьнна.

Из хазаьча Сулейма-пайхамара зунгат хъа а лаь-це, ше волча хъада аьннад. Ше волча хъаденача зун-гата цецваьнна б'ара а хъажаь, аьннад цо:

— Селла з'амига долаш а ма ц'имхара да ер!

— ЗІамига а, денал долаш а хилар гІойле я
цхьаккха хІаманна пайданна йоаца дажал хулчул, —
аьнна жоп деннад зунгато.

— Из корта ма боккха ба хьа!

— Болче, хьакъал чулаца моттиг я-кх.

— ТІаккха из юкъ хІанай хьа селла йиткъа?

— Эздийча сега юкъ йиткъига хул. Со гийг хьал-
хайоахаш дахац. Аз айса дуаш дола хІама ца дала ма-
ра даац.

— Мел кхача буь Іа шера?

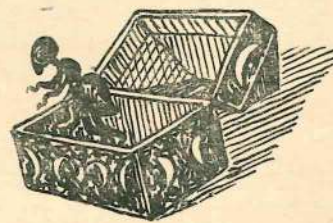
— Сона шера цхьа кІина фийг тоь.

— Цхьан фийгах кхоачам бу Іа! Тамаш я-кх
бойя! Хьадола, хІаьта, хьожаргда вай, Іа яххача бес-
са шера цхьа фийг хьона той, — аьннад Сулейма,
хІаьта ший эздешта тІадиллад цо кІопилга чу цхьа
фийг а тассе, цу чу зунгат дІахеца, аьнна.

Шу даьннад. Сулеймана зунгат геттара дицденна
хиннад. ХІаьта, цкъа Іохайна вагІаш кІопилга чу доал-
ла зунгат дага а деха, хьажавь из. ЧІоагІа цецваьннав
Сулейма: шера ах фийг мара биав хиннабац зунгато,
хІаьта вож ах кхобеш хиннаб.

— Ах фийг мара хІана биавбац Іа? — аьнна
хавтгад Сулейма.

— Ах фийг мара биавбац, — аьнна жоп деннад
зунгата, — хІана аьлча со укх баьдеча чуделлача Іов-
дала кхы цхьаккха шера а со дицдала мегар, цудухьа
фу хул, мал хул а мича хов аьнна, ах фийг юхебита-
бар аз.

Шоаршк

Цогали, борзи, зийи хиннад шаьрача ара гюлла д'адолхаш. Наькъа г'а уллаш, Iуно ший бала боаллача устаг'анна чура хьаяьккха Iокхесса улла шоаршк кораяьй царна. Из шоашта корайича кхел яьй цар: ер шоаршк вайна массанена а яьал яц, ер цхьаннена ма-ра тоьаргьяц. Уккхаза набье Iо а дийша, г'а дикаг'а дайначо юьаргья вай ер, аьнна.

Борзи, цогали тхьовссалца йоллача йижа а илла, уж тхьайса ма тхьайсса а, шорттига такхаь т'аьяхача зийво уж шиь сомадалалехьа шоаршк йиа а йиаь, тхьовра ше иллача такхаь юха а яха, Iойижай зий.

Тхьайсачара сомадаьннад борзи, цогали. Берзо хаьттад цогалга;

— Х'а, х'а, х'анз во-воашта б'аргадайна г'анаш дувцаргда вай. — Хьона фу г'а дайра, цогал?

Цогала аьннад:

— Со бус такхаь цхьа наьха котамаш йоаккача бунчу а даьнна, цу чура котамаш дуккха йоа а яь, цхьаяраш юаш, вожаш т'ехьаг'а яа лаьттах еккаш, т'аьнк'а, аьнна, котамий дулхах со дизаь доаллашехь, цхьа модз доалла никх корабир сона. Цу дулха г'а из модз а дуаш, г'аддаха со доаллача г'юлла сомадаьлар-кх со.

— Х'аьта, хьона фу г'а дайра, борз. Хьайна б'аргадайна г'а Iа а дувца вайна, — аьннад цогала берзага.

Берзо аьннад:

— Со цхьа Iу т'ехьа воацаш тинна лелача дуккача жена арахьа г'а а нийсьенна, уж жа Iолелхадеш, хьаллелхадеш доадеш, дийначун думи боаккхаш, бенначун ц'ий мелаш, иштта цар ц'ий а мелаш, думеш а дуаш йоаллача г'юлла сомаяьлар со.

Т'аккха зийга хаьттад цар:

— Хьона фу г'а б'аргадайра? — аьнна.

— Даьра, сона-м г'а а доьнзар. Шоана дайнача г'анех тоьам хинна, шо х'аьта а вета а дулх диаьи ц'ий мийннеи дизаь а ма дий, цар шоашта хилча а кхы х'ама а дуарг мичад, аьнна, се мецъеннадаь из шоаршк а йиаь, юха Iойижар со-м, х'аьта сайна хиннадаларе оаш санна дуккха ц'ий а мергдар, дулх а дуаргдар, мезах а чам боаккхаргбар, — аьннад зийво берзагеи, цогалгеи.

Т'аккха, шоаш, дийшаь даддашехь, зийво из шоаршк йиаьлга а хайна, цунах лата, аьнна т'ахьийлхад борзи, цогали. Уж шийна г'а ма хьийлха а ший массада а к'арцхал хьадоаржа а даь, хьаьрчча йижаьй зий. Борзи, цогали кхы цунна х'ама де а ца могаш, даьнна д'адахад.

Котамо шийна хьакха урс ше лехаьд

Хьаьшашта е аьнна, котам хьалаьцай фусам-дас. Котам е велча дӀахьакха урс а ца кородоагӀаш, пайда бац укхан, дӀахеца еза ер, аьнна, котам дӀахийцай. Фусам-дас ше дӀахийцача котамо яха а яха, ара бераш ловзаш доакхача кӀоаг чу демийла когаш хьакхаьб. Цо когаш хьакхача, кӀоаг чура хьагучадаьннад бераша ловзаде арадихьаь урс. Когаш хьакхаь котамо из урс хьагуча даьккхача фусам-дас аьннад:

— Жи, хӀанз урс хьакорадаьдолаш вай котам хьалацалаш!

Цул тӀехьагӀ бераша дӀаэккхаяь котам хьа а лавца, фусам-дас хьаьшашта е а йийна, йийаьй.

Шийна хьакха урс ше лехаьд котамо.

Оакхарий чарахье

Цогали, чаи, борзи, ломи диь цхьана чарахье дахад. Чарахье дахача цар сай а бийна, цунах доакьош дергда вай, аьнна, Гохайшад уж. — Дулхах доакьош де вайна — аьннад ломо чайга.

— Сона дика ховргдац дулхах доакьош де, берзага дайта уж — аьннад чайво. Цул тӀехьагӀ ломо берзага аьннад:

— Борз-маршкиш, доакьош де вайна дулхах.

ТӀаккха берзо шоашта диьнена а цхьатарра доккхагӀи, зӀамагӀи доацаш диь дакьа даьд.

Борз доакьош даь яьлча ломо берзага хайттад:

— Доакьош мишта дир Га? — аьнна.

— Вайна диьнена а цхьатарра доккхагӀи, зӀамагӀи доацаш нийса доакьош даьд аз, — аьннад берзо ломага.

— Из фуд шоашта нийсса Га сона дакьа даьлга,

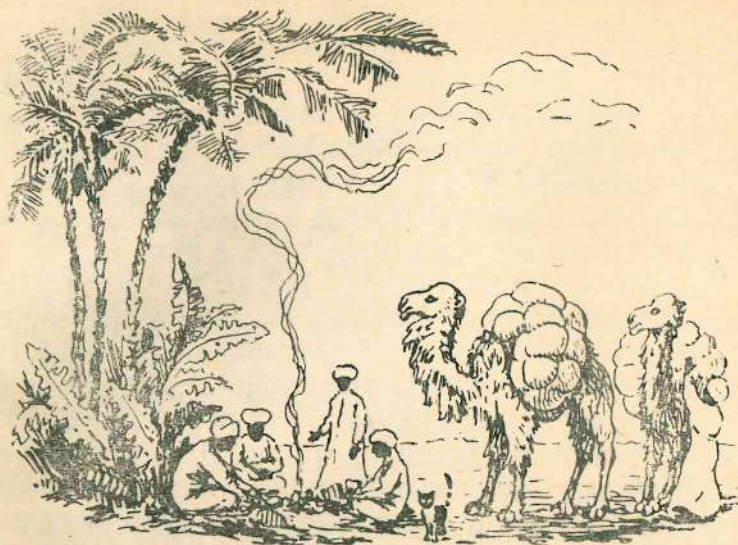
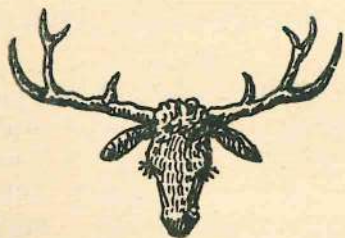
со оакхарий тхьамада а хилча? — аьнна, эГаздахача ломо латаь, хьокхаяь, аьта Юйиллай борз. Ломо аьта борз дIатIехьашка а яьнна, бIаргаш кьерзаеш, эГазъ-яха мух еш уллаш хиннай. ТIаккха цогалга аьннад ломо.

— Ia де вайна, цогилг, доакъош.

Цогало берригача саьх ворхI дакъа даьд — лома диь дакъеи, шоашта кхаьннена кхо дакъеи. — Ер цхьа дакъа даьд аз, лом, хьона, хьо оакхарий тхьамада хиларах; ер шоллагIа дола дакъа даьд аз хьона — хьо майра хиларах, ер кхоалагIа дола дакъа даьд аз хьона хьа цIера сий лаьрхIа, ер диьлагIа дола дакъа даьд аз хьона, хьайна тхоцарча вошалах дола дакъа лаьрхIа, ераш юхедисаь кхо дакъа тхоаш хьа новкъостий хиларах тхоашта кхаьннена даьд аз — аьннад цогала.

— Даьллахьа, цогилг, ма дика доакъош де хов хьона, хьан Юмадаьд хьо ишта дика доакъош де? — аьнна хаттар даьд ломо цогилгага.

— Дахьажача сайна бIаргаяйнача ехача берза бато Юмадир со ишта дика доакъош де, — аьнна жоп деннад цогало лома.

Циск малхбоалера малхбузехьа кхавчад

Малхбоалехьарча йоккхача хьунагIа лакхача хена тIа бIи а белла, цу бIена кIоригаш а яьха, ший кIоригашта даа хIама да малхбузехьа яхай аьрзи. Малхбузехьарча эри мехка, хьуна петарашка, моцалах гирзденна лелаш цхьа циск бIаргадайнад цунна. Цу цискаш ший бIаргкхийтача, цунгара гирз ший кIоригашка далар кхераш, цискаш унзара а яьнна, ший кIоригашта даа хIама а ца дахьаш, хьийдда юха цIа а ена, ший массе а кIориг ткъам кIал а елла, бIена елхаш ягIача аьрзена уллув гIолла тIехдоалача кери хаьттад:

— Фу даьд хьона? Хьо хIана елх, ва аьрзи? Хьо елххал хилча доккха хIама тIакхача ма дезий?

— Сай кIоригашта даа хIама да малхбузехьа яхай со. Цига эри мехка хьуна петарашка лелаш моца-

лах гирзеденна циск бIаргадайра сона. Цунгара гирз а доакъазал а укх сай кIоригашка ялар кхераш елх-кх со, — аьннад аьрзе керага.

— ДегI доккха хилар-м пайда боацаб — кхетам ца хилча! ХIанз мичара малхбоалехъара циск малхбузехъа а дена, цунгара гирз даргда хъа кIоригашта. Тоъа, ма елха! — аьнна, бехк а баьккха, тIех а даьнна дIадахад кер.

Цул тIехъагIа малхбоалехъара малхбузехъа инкалашца базара болхаш бола нах тхьовра аьрзена циск бIаргадайнача а кхаьча, цу эри мехкарча хъуна петарашка салоIаш, бийса яккха сайцаб. Ди дуаш уж багIаш адамий гIар хзаь, моцалах гирзеденна лийнна циск, Iаьха а Iаьха, тIадахад царна. Шоашта из циск тIадеча, цунах тамаш а яь, къа а хийтта, хъалаьца цунна кертах кулг а хъакхаь, хъаьста а хъаьста, даа хIама а денна, дузадаьд цар. ТIаккха бус шоашца Iо а дужадаь, Iурра шоаш наькъа болхаш цисках къа а хийтта, хъал а ийца, шоай талсашка деллад цар, шоашца дIадахъа.

Малхбузехъара базар яьнначул тIехъагIа шоай циск а тIехъа юха цIенгахъа бийрзаб уж. Баьнна юха цIабоагIаш, тхьовра йоккхача хъунагIа, аьрзе бIи баьллача хенага кхаьчача, шоаш наькъа мел лела базархоша шоашца леладаь, кхаьбаь, дерстаь тоаденна циск, цIаьхха талса чура Iо а кхоссаденна, делда цу йоккхача хъуна юкъе гIолла дIаийнад. Базархой тIехъа байдача а, лийхача а кхы хъа ца корадоагIаш дисад циск, хIаьта базархой шоай инкалашта тIа а хайша цIабахаб.

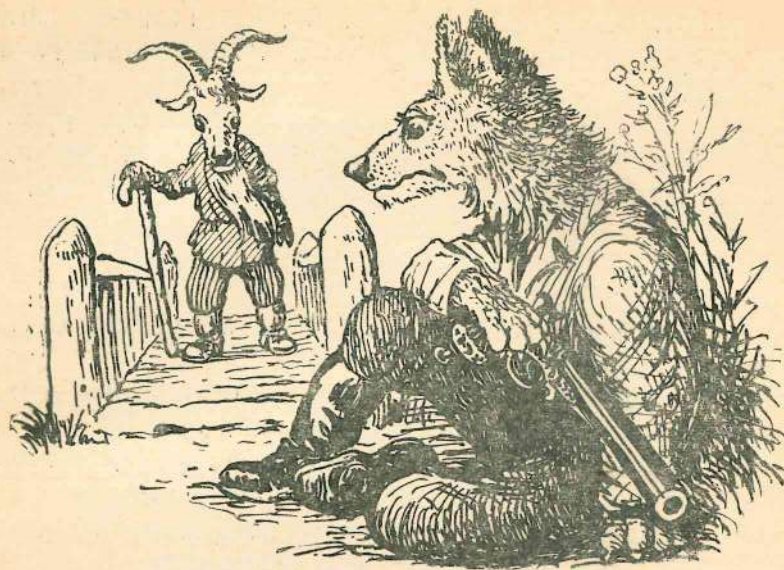
Уж базархой малхбузехъа а баха, цигара шоай базар а якккха, юха цIабоагIача юкъа, тхьовра аьрзе хена тIа, йоккхача хъунагIа яьха хинна кIоригаш, ткъамаша яха а енна, йоккхий хиннай. Цхъан дийнахъа цу йоккхача хъунагIа мец а денна, дехкий лехаш лийнна циск тIакхаьчад ткъамашца дIаяха а ца

могаш хена тIара Iоежа уллача аьрзе кIорига. ТIакхийтIаца циско хьа а лавца, из ца яйIта аьрзи гIерташехьа, е а йийна, йиаьй. Из санна аьрзе вожаш кIоригаш а, ткъамашца гIовтIа аьле бIенара йоаллашехьа, дIаяха ца могаш Iолегаш, циско Iо-Iо ежар юаш масе а кIориг, цаI юхе ца юсаш, кхоачаяьй. Цар гIайгIанна елхаш, Iаьрж делла, ше цхьаь бIена елхаш Iохайна ягIаца аьрзена юха а тIакхьачад тхьовра дIадаха кер. Ше тIа ма кхьачча а хьаттад цо аьрзеге:

— ХIанз а елхаш ягIа хьо? Даьллахьа ма тамаш я хьа Iовдалал! Фу хиннад хьона, хIана елх хьо?

— Аз хьога йийцача малхбоалехьа, эри мехка, хьуна петарашка моцалла гирзденна, акхадаьнна лийннача циско укх малхбузехьа а кхьача, са бIена яьдаь кIоригаш, ткъамашца гIайтте дIа-дIа яха еннар, Iойожаш, Iо-Iо ежар цу циско юаш, са масе а кIориг йиаьй, цу цискагара гирз, цунгара зулам даьнна яйнача сай кIоригий гIайгIанна елх со, аьннад,— аьрзе керага.

Боджи, борзи

УстагIи, газеи, боджи цонашка даьа дахад. Масарел хьалхагIа биза а биза, цIаболабеннаб устагIа. ЦIабоагIаш тIаь тIа гIолла тIехбала бийзаб цун.

ТIаь тIа ма кхьачча тIаь юккье ягIаш кьаенна борз бIаргаяйнай цунна. Кхерабенна устагIа юхасецаб. Тап, тап, тап! — аьнна, кхозза ког Iотехаь устагIо.

— Мичара боагIа хьо, ва устагIилг? — аьнна хьаттад берзо.

— Бажа баха боагIа... — аьнна халла Iаьхаь кхерабенна устагIа.

— ТIаккха, каст-каста ког Iо хIана бетт Iа?

— Iа се баар кхераш.

Кхере-м сога биталахь, аьнна, тIакхийтIа хьа а лавца, IотIавкIала баьккха, биаьб берзо устагIа.

Батах мотт а хьекхаш, юха а тIаь тIа яха Iохайнай борз.

Кастта ена тлаь тла хьэьттай газа. Тлаь тла ягIа борз бIарга а яйна, газа юхасецай. Кхераеннача газа цIог деттадала даьннад.

— Мичара йоагIа хьо, газилг? — хьттад берзо.

— Яжа яха йоагIа... аьнна, халла жоп деннад газа, хIаьта цIог хьалхарчул чIоагIагIа эга доладеннад.

— Из цIогилг хIана эг хьа селла чIоагIа?

— Iа се яар кхераш...

— Хьо кхере-м сога йиталах! — аьнна, тIакхийт-тача берзо газа йиаьй.

Юха а яха а яха тлаь тIа Iохайнай борз. Цхьа ха яьннача гIолла ена хьакхьачай кьаьна бодж.

— Мичара йоагIа хьо, можало? — аьнна, хаттар даьд берзо.

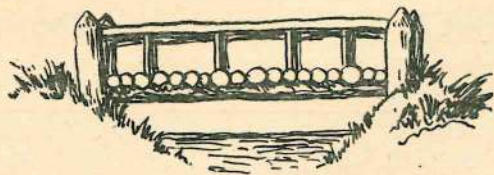
— Яжа яха йоагIа, ва кьаьра кьу, ва хьайба мел долча хьайбан моастагIа! — жоп деннад цо.

— КIарцхалаш доахкалда хьа бага! — Кьамаь-лага диллача-м майра ма йий хьо. ТIаккха из цIог хIана детталу хьа селла чIоагIа?

— Даьра детталу сона тIехьашка боккха ши пхьу багIандаь!

— Ши пхьу?! — аьнна мухь баьннаб берзага. — Хьай даьллахь сабар делахь, хьа ма хецалахь уж! — зовза цIог чу а тоIадаь, шийна мамогга хьунагахьа еддий борз.

ХIаьта кьаьна бодж, куро корта лестабеш модж а эгаеш, саббаре цIаяхай.

Борзи, цогали, зIийи

Борзи, цогали, зIийи Iийне салоIаш хабар дувцаш ухкача хана сихагIа, маларах малагIа вах, аьнна, кьовсам баьннаб цар.

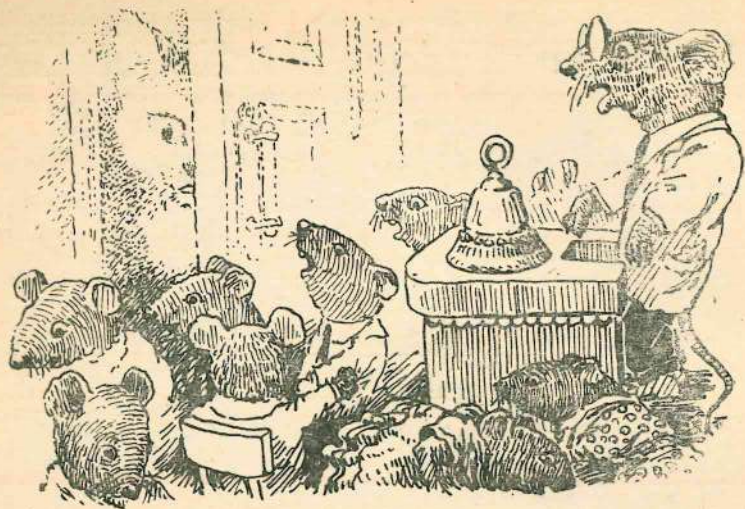
— Сона лоадам болаш мала а магац, — аьннад берзо, — кIеззига мелча а бIогора йоал со-м.

— ЗIамига-м хац сона, со-м хьаж хьакхийтача а дах, — аьннад цоге.

Уж шоай дар дийца балалехьа дIахьажача биьэ ког тIа а байта уллаш хиннай зIий, керча а керчаш.

— Фу дир хьона? — хьттад берзо.

— Со-м, — аьннад зIийва, — малар хьоахадеш хезача кхы сатоха могаш яц! Яхьай со чIоагIа!..

Циска гургал хъан олларгба

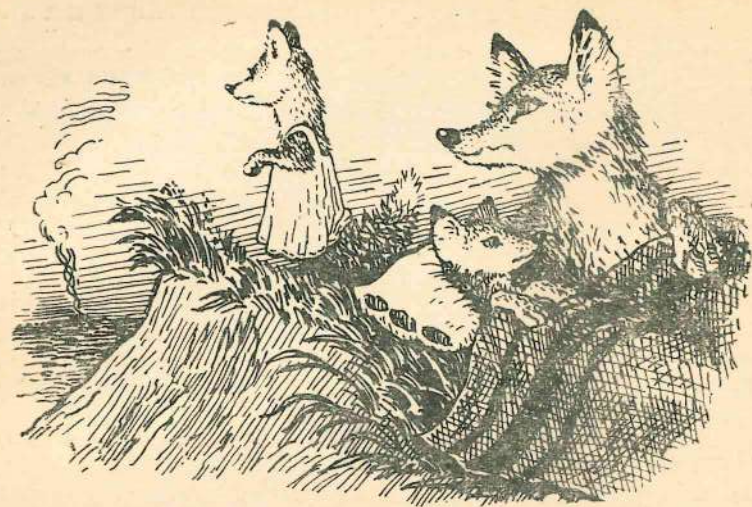
Циско фу хоададеча а кхаъча, саготденна дехкий кхеле вѣшагѣкхийтгад. Цу кхеле дувцар цхъа дош мара хиннадац: циск доагѣаш а, додаш а ховргдолаш цунна гургал оллилга. Деррига а дехкий раъза хиннад циска гургал олла.

— Массав а раъза вий? — аьнна хьатгад бок-кхагѣча дехко.

— Раъза да! Раъза да! — тешал даьд дехкаша.

— Тѣаккха циска гургал дѣаолларгбар малагѣа ва вайх? — хьатгад тхъамада.

Цхъаккха а йист хиннавац. Гургал дѣаолларга кхъаьчача ехай дехкий кхел.

Цогали, цогала кѣориги

Бийсанна лоам тѣа дижа уллаш хиннад цогали, цогала кѣориги. Цу лоам тѣара юхъажача бѣаргагуш гаьнна шаьрача ара юагаш цѣи хиннай. Юдийша цхъа ха яьннача гѣолла дижаь уллачара кѣалтѣа а ийккха, аьшшехь, ма чѣоагѣа оагѣув боаг-кх са а, аьнна урахайнад цогал.

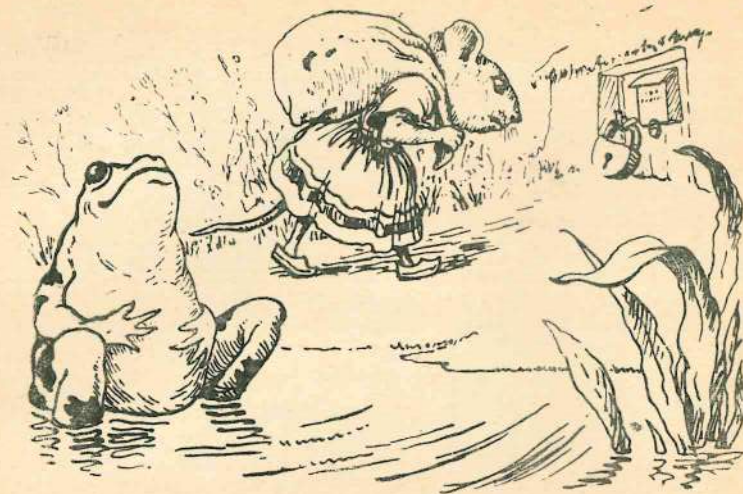
— Фу дир хьона, сево боагабир хъа из оагѣув? — аьнна, хьатгад цогалга дижаь уллача кѣорига.

— Бѣаргагаций хьона юа ара юага цѣи? Цу цѣро боагабир са оагѣув, — аьннад цогала кѣоригага.

— Со а сайна цѣрага дѣоахлургда, — аьнна, нана юххе оагѣув а теха, тѣод цѣрага кх а хьекха юхайнад кѣориг. Иштта юхайна цѣрага дѣоахлуш дагѣаш цхъа ха яьннача гѣолла — «аьшшехь», сийг кхийтар сона, аьнна, хьалкхоссаденнад цогала кѣориг.

— ХІанз фу дувц Іа, мичара, Іоа ара аргІе йоага-
ча цІера сийг кхет хьона, харц ма ле! — аьннад цогала
ший кІоригага.

— ЙІовхал кхоачача сийг кхоачилга хаций хьона,
сийг кхийтар сона! — аьнна, юха жоп деннад кІорига
цогалга.

Пхьиди, дахкеи

ВІаший юххе дахаш ши лоалахо хиннад — пхьиди, дахкеи. Дехко, шийна ахканна болх а баь, Іана йоакхона кІоагилг даьд, хІаьта пхьид вІалла болх а ца беш, ахканна Іам чу «варкь» яхаш яьгІай.

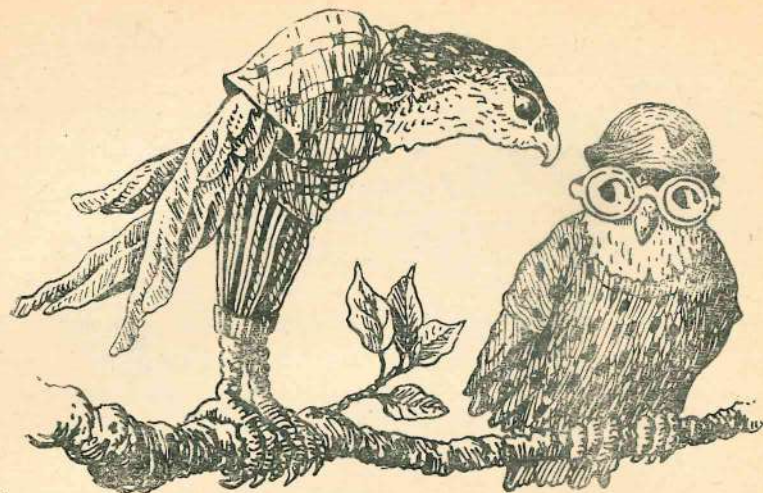
Іа тІакхаьчача, Іай шортта даа хІама а долаш бахаш хиннаб дахка, хІаьта пхьидага вІалла даа хІама а хиннадац. Цхьан дийнахьа, мец а енна, ший лоалахо болча дахкангара пхьор деха яхай пхьид.

— Дахка маршкиш, даа пхьор доацаш йисай со, пхьора даа хІама да сона, — аьнна.

Дехко даа пхьор а денна чухийтай пхьид. ХІаьта санна шоллагІча бус а пхьор деха юхаенай пхьид дахка болча. ТІаккха дехко пхьидага аьннад:

— Кхы пхьор лургдац аз хьона, пхьид, хІана аьлча хьо Іам тІа «варкь» яхаш яьгІашехь аз аьхки хала,

хьацарах пѣлг а хьекхаш вѣшагѣтехад сайна ер даа хѣама. Іа болх баѣбаларе хьога а хургдар даа хѣама, пхьид. Цхьанне даѣкъах шиѣ воахавеннаѣац, кхы лургдац аз хьона пхьор, тоѣаргда, шозза деннад аз хьона даа хѣама,— аьнна кхозлагѣа пхьид пхьор де-ха еча дала ца тугаш юхаяхийтай дехко.

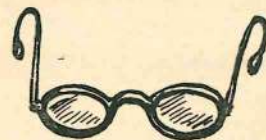
Кери, бови

Гаьн тѣа Іохайна ягѣаш бов хиннай. Цунна юххе дена Іохайнад кер. Кери аьннад бовнага:

— Из бедар ма кѣаьда я хьа, ва бов, — аьнна.

— Бедара кѣаьдал-м хѣама даьра дац хьона, са дега кѣаьдал мара,— аьннад бовно кѣрага.

— Хѣаьта ишта дог кѣаьда долаш дале-м сога хье-жалахь, аьнна, дѣатѣакхийттача кери бов я а ѣийна, ѣйнаь.

Зунгат

МоцагIа цхъан саго зунгатага аьннад:

— ВанагIа, ва зунгат, из корта ма боккха ба хъа, хъе зIаммига мара доаццашехъ.

— Корта боккха хул — хъаькъал дукха хилча, — аьннад зунгато.

— ХIаьта из юкъ ма йиткъига я хъа, из хIанай ишта? — хаьттад саго зунгатага.

— Юкъ йиткъа хул эздича сега! — жоп деннад зунгато.

— ХIаьта из юх ма сома я хъа, — аьннад тIаккха саго.

— Бухагахъара хабар дувцаргдац хъона эздийча саго, — жоп деннад зунгата сага.

Дахка дахканга бахаб

МоцагIа дахка бахаб, воI дика кхийнав са, цудухъа сай воIа эггара чIоагIагIа фуд а хъажаь, цу чIоагIагIа долча хIаман йоI мара йоалаергъяц аз, аьнна, нахага хатта. Наха аьннад цунга: укх дунен тIа эггара чIоагIагIа вар паччахъа ва хъона, цудухъа паччахъа йоI ехалахъ хъай воIа.

ТIаккха баха а баха, паччахъага аьннад дахко:

— ВоI дика кхийнав са. Эггара укх дунен тIа чIоагIагIа дола хIама фуд а хъажаь, чIоагIагIа долча хIаман йоI мара цунна ца йоалае нигит даь ба со, хIаьта эггара чIоагIагIа хъо — паччахъ а ва йоах, Iа хъай йоI яла еза са воIага.

— Со чIоагIа вац. Сол а чIоагIагIа цIи я, цIера сийг кхийтача аз а лац, — аьннад паччахъо дахканга.

ТIаккха баха а баха, цIерага хаьттад дехко:

— ЦIи, ЦIи, хъо тол, саг тол?

Щеро аьннад:

— Со толаре-м со хиво хIана йоайора? Сол хий тол.

Циггара баха а баха, хига хаьттад дехко:

— Хий, Хий, хъо тол, цIи тол?

— Со толаре-м, со малхо хIана докъадора.

ТIаккха баха а баха, маьлхага хаьттад дехко:

— Малх, Малх, хъо тол, хий тол?

— Со толаре-м, со морхаша а хIана хъелабора, — аьннад малхо.

— ТIаккха баха а баха, морхашка хаьттад дехко:

— Морх, Морх, хъо тол, малх тол?

— Со толаре-м со миho а хIана йохайора — аьннад морхаша.

Циггара баха а баха, миhaга хаьттад дехко:

— Мух, Мух, хъо тол, морх тол?

— Со толаре-м сона бердах йоалла кјотар яккха могоаргдар,— аьннад миho дахканга.

Циггара баха а баха, кјотаргага хаьтгад дехко:

— Кјотарг, Кјотарг, хьo тол, со тол? — аьнна.

— Со толаре-м, со дахко хІана хоадайора.

ТІаккха, дунен чу эггара чІоагІагІа бар дахка ба, дахкал чІоагІагІа кхы хІама а дац аьнна, юххера а дахка ший дахкана юха тІа а баха, воІа дахкан йоІ а йоалаьяь, баха-текъа хайшаб.

Дахка-дахканга бахаб.

Са ги боагІаргба хьo

Шув йисте бажаш боаллача истарга кІалгІолла дІайодача виро аьннад:

— ДІабала, уст, цу шув йистера, са ги боагІаргба хьo.

— Ай, мичара, фу дувц Іа! Со мишта боагІаргбар хьа ги.

ЛадувгІа ца тугаш шув йисте бажа дІаэтгаб уст. Циггача шув хаьда а хаьда, ахка бахаб уст. Уст ахка бахча, шерчашка воаллача саго сиха истара урс а хьакхаь, из тулабаь цунна тІера нїхь хьа а давккха, чехка ший вира кож а тилла, цхьан оагІорахьа дулхи, шоллагІчахьа нїхьи цунна тІа а дилла, цІаволавеннав. Уст ги а белла цІайоагІача виро ше цІая ца могоаш новкъа йисача аьннад:

— Даъра, уст, Іа кърбала ца тигаъ мара аз ала-м
аьннадар хьога, саца, дІабала цу шув йистера, са ги
боагІаргба хьо, аьнна. ХІаьта а хьай Іовдалалла, наха
аьннар де ца тугаш бер-кх хьо са качч а.

Цхъан Іа даккха бартбаъ вІашагІкхийтта виъ новкъост

ДІаяхача ханий цхъан замалахь, цхъана Іа доак-
хар вай, аьнна, вІашагІкхийттад—чаи, борзи, цогали,
хьакхеи.

Цхъаккха а гола ца хоалуш, тоІадаъ кагех диза
галий санна, ерстача хьакхийга, кІалгІолла, бага шод
лелхаш, бІаргаш кхоабаш хиннад вокх кхаьнне.

Цкъа ший гІулакха яха хьакха шоашцара къаьс-
тача гІолла, кхетачен тІа вІаший дага а дайна, барт
баъб цар...

Ена юха кхаьчай хьакха. Борзи, цогали айден-
над... Ча, ший мекъалла, из бу санна, дола доккха
дегІ хьоаде ца ловш, меттахьа яьннаяц. ХІаьта, ела-м
из а къажай. Из бІарга ца гу дукха ха йолаш санна,
дехьа а, сехьа а доалаш, хьакхийна гІоздаьнна хьай-
зад цогал. ГІатта дІайолаеннай борз.

— Діа ма гю, юхайола... Діадала, Іоха хьо а...
Хьо ма чоагІа гІоздаьнна хьувз, хІанз мара кхы вІа-
ший бІрга ца гуш-х мичад вай, — аьннад чайво.

Борз а, цогал а йижа уллача хьакхийна уллув,
чана хьатІа а дийрза, Іохайшад.

— Тахан сѐ цхьаь йисача хана цхьа хІама дагаде-
ха ма иллай со, — аьннад чайво.

— Хьадувцал хьай, фу дар из? — аьннад берзо.

— Дувцал даьллахь!.. Дадар хургдац из, хьона
дага деха дале, харцахьара хІама-м, — аьннад, цога-
ла, батах мотт хьокхаш мерза кьург а баь.

— Вайна ховш ма дий Іа дІаьхеи, шийлеи хилар...
Деций? ХІанз вай боацча кхоачамца ер кьиза моцал
Іовшаш, бІаьстанга довлалургдац вай... Дий? БІаьс-
тий юха дийнъергйолаш со е шоашта, бІаьстий яллал-
ца шо мец ца далийталла хІама йоалла хургья шоана
сох, са дулх дуаш, Іангара довла шоашта, — аьннад
чайво.

— Айя... дІайиллахь... Хьо хьанга юалургья, цІена
даьтта мара, дулхах хІама мича доал хьох-м, аьннад
цогало.

— БІаьстий юха дийнъергйолаш-м, со яа шоаш-
та, хІаьта, — аьннад берзо.

— А... хьох-м, цергаш хац сона, топ а низткѐа
мара латаргйоацаш, лила мо сийна, пхаьнаш мара
хІама мича доал, — аьннад чайво.

— ХІаьта со де шоашта, — аьннад цогала.

— Діадала хІанз — хьо-м мосий орг мара хІама
мичай, — аьннад чайво.

— ХІаьта, бІаьстий юха дийнъергйолаш, со ме-
гаргьяцар-теш оаш яа, — аьннад хьакхо.

— Мегаргда, хІаьта, оаха бІаьстий юха дийнъер-
гья хьо, — аьнна, гІадеттаденнача цар йийна яьрда
Іойиллай хьакха.

— Гю, чехка е чураш йиле дувла шо шиь — аьнна,
борзи, цогали хи тІа дахийтад чайво.

Чураш юлаш доахкаш, махъаро дикъача дама-
гIашта шоаш тIакхъача:

— Е дамагIаш дий вай? — аьннад берзага цогало.

— Айя... дIадиллахъ, хIаьта-м чайво, доадаь а
дугарг даьра дацар вай, — аьннад берзо.

— Айя... дIаяла, цу селларча дулха юкъе уж да-
магIаш зувш йоалларгъя из... Уж-м кертах а даьрз
доахаргдацар цо, — аьннад цогала.

— Нагахъ кертах доахе? — хьаттад берзо.

— Цунах ма кхералахъ, из-м аз хьо цецйоаккхаш
дIадерзоргда хьона — аьннад цогала.

— Мишта? — хьаттад берзо.

— ДамагIаш мича дахад, аьнна, цо уж кертах
доахе, хьо сона бIарахъажалах. Цига денз дIадар аз
айса дIадерзоргда хьона, — аьннад цогала.

Цига дIахайша дамагIаш а дияь, юхейиса чураш
а ийца, ча йолча юхадахад цогали, борзи шиь.

Цхъацца-цхъацца хъаэцаш дIаюллаш, чураш
къоастаяь ше яьлча, шиннена а эгIазе бIара а хъажай,
аьннад чайво:

— Мича дихъаьд оаш укх юкъера дамагIаш?

— Хъахъий, дIадерзаделахъ ер хIанз Iайха, —
аьлча санна, борз цогала бIарахъажай.

— ЭххIий, дадала хъа, аз ма даа яххаше а, дама-
гIаш а дияь сона хIанз бIара сенна хъеж хьо? — аьн-
над цогала.

ДIатIа ча а тоссаеннай, дIа борз а ийккхай! Борз
хьалхеи, ча тIехъеи удаш гаьна даьннад уж.

КIаьд енна ше оттача кхъача:

— ХI-е-й, дIа ма гIю, юхаерза!.. Пайда бац цун...
Iа дияь уж дамагIаш хьона доагIача даькъаца лоар-
хIаргда вай, — аьннад чайво.

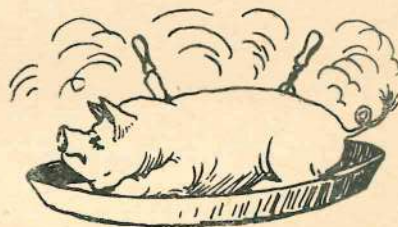
Кхераенна борз хьалхеи, эгIазъяха ча тIехъеи,
уж цигара дIалелххашехъ цогала, дIаюстара а даьн-
на, мIараш хъекхаш чехка кIоаг а баьккха, токкхаяь
ийхъаь хъакха лаьттах еллай.

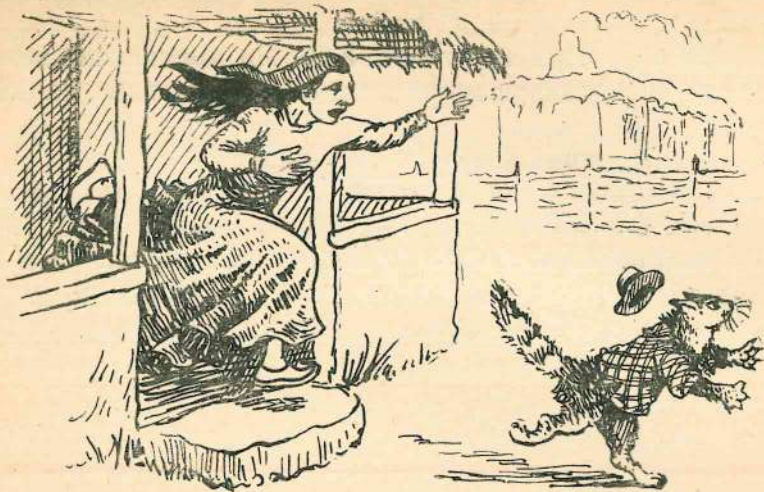
ЮхайоагIа уж шиь бIарга ма яйнге а, бIаргашка
тIод а хьувзадеш, делха хайнад цогал.

ДIа-юха хъежача тхьовра шоаш хъакха йийнача,
делхаш дагIа цогал мара, хIама бIарга а ца дайна,
аьннад цар:

— Айя, мича йихъай Iа хъакха?!

— Кхоачаш со яа а йолаялехъа, сел барт ийгIа
лелача акхар, бIаьстий юха дийн-м мичара йора со,
дала лорйойла со селла барт ийгIача нахах, ловча
хийла со дамагIаш доацаш а, аьнна, дийн а енна, дIа-
ийккха яха-м даьра яхар, — аьннад цогало, хъаIанге
даха дийлха а дилха.

Циски, дехкийи

Шурий хІанге тІара тІоа баъарах эглазъяхача цІен-нанас, йийтта аракхессад циск.

Ший лазача дегІага ла а дувгІаш, горанга чу дагІаш уйла яъй циско: «Кхы-м доадергдац аз, хьона, уж мискаш дехкий. ГІулакх а мича хетт укхан-на-м, аз ше царех лораярах. Ховргда-кх хьона хІанз, цар хье хІаччий мишта йоакх».

ДІахъажача бедда бода дахка бІарга а байна, кхайкад циск:

— Жи, хъабел хъай со долча, сона безар хьо цхъан гІулакха.

«Айяхъ, дІадиллахъ сона, дала лораболба со хьона тІабоагІача балийх!» — аьнна, циска кхайкарга юха ца хьожаш, къакъ, аьнна, баха ший гІурга чуийк-кхаб дахка.

КІийленна даьгІа-даьгІа, лора а баъ, арабаьнна-ча гІолла, лаьцаб цо дахка.

— ЛадувгІалахъ!.. ГІойя, дерригача дахкашка со кхайк боккха а, зІамига а ца къасташ, хІанз денз машар ба вай, вІаший къинтІера довларна хьадувла а йоах вайга, аьле, хьагулде дехкий, — аьнна, дІахий-цаб из циска.

Бедда бахача цо, укхаз а, дІа а, хьалла а, Іоа а — массанахъа а дахкех дІатехад циско шийна тІадилла хабар;

— ХІанз денз машар ба вай, вІаший къинтІера довргда вай, хьагулле йоах вайга циско!

ЗІамига дехкий гІоздаьнна, ловза лилхад... Доккхий нана-дехкий цецдаьнна, вІаший бІарахъежача дагІийсад...

— Довла хІаьта, довла, гІо вай, хьажж вай цо фу йоах, ер а хьа ма хийцабий цо, бакъ хила а мег из-м, — аьннад цхъан дехко.

Цу горанга чу хьагулдада доладеннад дехкий. ДоккхагІа дараш гаьно, кагегІадараш циска юехьо, Іохувша даьннад дехкий. Цхъа дола кагийдараш, геттара айхъаза даьнна циска цІогаца ловза доладеннад. Мишта дола-хьогІ ер, аьнна, хьалхашка а баьнна зем баккха эттачоа, циско кертах тІод хьокхаш хиннад.

— Хъайла укх наьха аьладит, даьра яц укхан-м, ира меттале е эрхІа а, мІараш — оалаш хиннад циско хьаьстача дахкилга.

Царел тІехъабисаь цхъа дахкилг, хала астагІа а лелхаш, бена хъаьттаб. (Тхьовра цкъа гІургах чуэккхаш циско тессача мІаро яьча човнах астагІа баь хиннаб из). НаІара санагІа тІа этта ай а бенна, хьалчухъажаб из цискагахъа.

— Дьара дац ер-м хІамма а хувцаденна, тхьовра ше хиннар да-кх-дилла ший хинна боагаш бІарг а, овраш санна дІадагІа мекхий чеш а тІехъ — аьннад астагІа дехко. — Даьра бац со-м укхаз а Іе раьза, —

аьнна, длаийккха шийна ма могга баха Iурга чуийк-
кхаб из.

— ХIанз дерригаш а гулденна даьннадий шо?—
хаьтгад циско, дегI хьoadеш, тоссадала тIодаш тIа
нийс а луш.

— Дерригаш а гулденнад — аьннад цхьан дехко.

Iотоссаденна даха наIара санагIа тIа а даьнна,
эгIазе, цIимхара бIара а хьажав аьннад циско:

— ЭхI, сабар делаш, диц а даьра деннадар со-м...
Вай-м даьра да кьoаcтаде дезаш цхьаьккха хIама а...
Сабар, сабар... дехе ма хьовза, даха моттиг яц шун-м.
Айя, хьаьр кIийле йизза Iоиха дадаш фийгаши, бурти-
гаши доллашехь футтаройна, лаьжгаши, галеша до-
хаду-кх цар, яхаш истий ба шоана-м чIоаггIа латкьаш.
ТIаккха чуийнад циск дажкх дорх яккха.

Борзи, Iаьхари

Юргал ара бажа дIалаьлла Iаьхар, цхьан дийна-
хьа сов жерахьа чубенаб.

— Айя, хьo хIана боагIа сел ханал хьалха чу?
хаьтгад ий тIа бижа уллача пхьаро.

— Со чу даьра боагIа берзо цига кхы бажа а ца
битаь—аьннад Iаьхара.

— Фу даьд, ца битаь? — хаьтгад пхьаро.

— «ДIабала укхазара, хьo сenna бенаб укхаза, ер
са мохк болга хаций хьона», — йоахар-кх цо, — аьн-
над Iаьхара.

— Iа фу аьлар хIаьта?—хаьтгад пхьаро.

— Вай мохк ба хьона ер, уккхаза бажалахь хьай-
на, аьнна байтабар со-м дас—аьлар-кх аз,—аьннад
Iаьхара.

— ТIаккха фу аьлар хьoга берзо?—хаьтгад
пхьаро.

— Ер мохк хъай хилар бакъдеш вола теш а волаш, кхоана юха ба беа хъо, аьлар сога берзо, — аьнна над Iaьхара.

— Диканд, хIаьта — кхоана шаккхе а гIоргда-кх вай цига, — аьннад пхъаро.

Iурра даха, берзо йиллача моттиге, дIаэттад пхъуи, Iaьхари. Iaьхар бажа эттаб, пхъу цу юххе йоаллача ниттий кIотарга юкье дIахъулабеннаб.

— Теш мичав хъа? — аьнна, берзо хъайга хоатте, цхъанне а сона тIехъа ва-м тиганзар, аргда Ia, — аьннад пхъаро.

Дукха ха ялалехъа ена хъаэттай борз, тIехъа хаххе цIог лестош цогал а долаш.

— Мичав хъа теш, хиланзарий хъона тIехъа ва саг? — хаьттад берзо.

— Сона тIехъава-м тиганзар цхъанне а, — аьннад Iaьхара.

— Гой хъона, соца-м ва теш! — аьннад берзо.

— Сога фу де ях Ia, дика да-кх волче, — аьннад Iaьхара.

— Укх хъай боацча маьхка хъо хIана ихаб бажа ях-кх, фу ях хаций хъона аз, — аьнна, тIачейхай Iaьхара борз. — Ер мохк хъа хиннабаларе-м, соца мо теш хургвар хъоца а. ГIо, дIадолле, цоги, ер мохк са хилар бакъдеш дIабаа дIарча ниттий кIотаргах дув!

КIийленах оагIув увзаш, — кхераш-эгаш, халла ниттий кIотарга дIатIадахад цогал. ДIахъажача, кIотарга юкье уллача пхъара, товнаш санна боага ши бIаьрг байча, шортта юха а даьнна аьннад цогала;

— Айя, ва бози, довна дас хъалхагIа буаш хилацар е дув!..

— ХIанз сенна белгала боах Ia ер, хъалхеи-тIехъи яхаш, фу бе бар ер-м цхъанне биача, — аьнна, Iaьхаргахъа бIаргаш а долаш, ниттий кIотарга дIатIа а яха, дув баа эттай борз:

— Хъалларча сиглора, укх ниттий кIотаргора, —

аьнна, берзо ниттий кIотарга юкье бат Iочукховдаешшехъ, хъалкхайдача пхъаро тоIаяь бат бага а елла, дIа-хъа лостаяьй борз, Iоматара йохийташ.

— Даьра цу ниттий кIотарга юкье уллача пхъара товнаш санна боага уж ши бIарг сайна байча гIоне а ма хайнадар сона-м ер мохк берза боацилга! — аьнна, дIаийккха дахад цогал.

Пили, цогали

Гурра ший кlorигаш йокха а яь, даьге лаха дахад цогал.

Делккъелца шийна даа хlама лохаш го а баьха, дика диза, хlанз-м кlorигаш а мецъенна хург ма йий са, аьнна, цlадийрзад из.

Дена ер метта хьакхаьчача, деррига Гург а дlа-лаьца, маьлхо хаххе дlоахдаь, мелденна, набаро дlа-увзадеш дижа уллалаш хиннад пил.

Лата качдахача ше цунах лоархlorг ца хилар а дага доаллаш дехарийца аьлча цо юхь ергlоацилга а ховш, дага йоаллаш, чухь моцалла цlувза хургlолча ший кlorигах а дог лазаш, дlахайна уйла яьй цо,— ваналга фу дергда аз укханна,— аьнна.

Уйлаш еш борз дагаехай цунна. «Даьра я аз из укхаза йоалайича бакъахьа», аьнна, дlа ийккхад цогал борз лаха.

Хьал-Ю дедда халла борз а хьакораяь, аьннад цо цунга:

— Укх шера вай диаь даргдоацаш, дулх дола мот-тиг ма ховра сона, хьо соца йоагlаре.

— Мичад из? — аьнна, гlадъяха хьайзай борз.

— Сона ховча-м даьра да,— аьннад цогала батах мот хьекхаш, хьалхе а берза шод lояхийта гlерташ.

— Доллел, хlаьта, хьалха а даьле — аьннад берзо.

Цогал хьалхеи, борз гlехъеи даьхкка хьаэттад ераш из пил долча.

— Гой хьона дlа уллар, — аьнна, гlод дlахьекхад цогала.

Дlахьажача уллар цхьа токхор мо йоккха хlама хиннай.

Дlатlаяхача берзо, сомача фоарта шерра баге а гlоаттаяь, цун къамарг хоадае дагахь, ший ира цергаш гlортаяьй.

— «Фу йола ер укх са фоарта гlидагlилгаш доахар», — аьнна, ши бларг хьалакхаб пилла. Дlахьажача борз бларга а яйна, ший дlаьхача гlодаца гlада юккъера lайдда хьа а лаьца, баге а гlоттаяь берза корта дlа бага а белла, мочхалаш вlашкатоlадаьд. Цун бага боаллача берза кертага къарс-къарс ийккхад.

— Хьайла!.. Хьайла!.. Дов хьанад, къарс хьанга лелх — аьннад цогала.

Дика даъчоа во дар

Цхьан ара, гобакккха лотаденнача къуха тIа, ше мичахьа баргба ца ховш, корзагIа баьнна хьувзаш хиннаб бIехал. Михо лесто байракх санна, таташ лелхаш йоагача йоархIий теркача аланца, Iаьржаь доагIача хин бирсача юхьига санна тата долаш, готлуш, вIашкакхоачаш латташ хиннай бIехал хьувза юкъ.

Гаьна воащаш говрабаьрий хоавеннав цунна.

— Даьллахь, къонаха, укх къизача Iожалах Iа со боаккхаре ма доккхача диках кхевергвар аз хьо!..— аьнна, кхайкаб цунга бIехал.

Говрабаьречо гаьнаро бIаьха гебагIа дIакховдабаьб.

БIехал гебагIах хьаьрчча хьал а баьнна, цун фоартах хьоарчабеннаб.

Къамаргаш Iувда болабеннаб из баьречун...

— Эъ... хIанз фу де боал хьо, хIана Iувд Iа са къамаргаш? — хьаттад баьречо.

— Со даьра боал хьо ве!..— аьннад бIехала.

— Айя... хIана вув Iа со, аз цIеро боагабечара Iоажалах хьалха ма баьккхабий хьо, — аьннад баьречо.

— Даьра вув ер дуне дика даъчоа во деш хьадоагIандаь, — аьннад бIехало.

— Сабарде, Iа яхар бакъдий хьажа, кхаьннахьа хоаттаргда вай, — аьннад баьречо.

— Мегаьд, хоаттаргда вай, аьнна, мелбеннаб бIехал.

Яжаш йоаллаш цхьа гIийла говрг бIарга а ййна, тIабахаб ераш.

— Хьога хатта хIама дар тха, Iа ладувгIаре, — аьннад баьречо.

— Хьахаттал, фу дар шун из, — аьннад говро.

— Укх бIаьхача гебагIаца цIеро боагабечара, аз кIалхьарабаьккхаб ер бIехал, — дика даъчоа мас-

саза а во деш хьадоагIаш да ер дуне, яхаш, къамаргаш а Iайдаь со ве гIерташ боал ер... Фуд хьа тхона ала, бакълуй ер? — хьаттад баьречо.

— Къона, могаш, дегIах низ боаллаш со йолча хана йоаца а яь, хIанз къаенна, цамогаш, дегIа низ бехача хана, араьккхай со. Бакълув бIехал, дика даъчоа во деш хьадоагIа ер дуне-м, вийя дIаваккха Iа, — аьннад говро.

— Сабар!.. Фу де боал хьо?.. Шиннахьа кхы хатта ма дезий вай, — аьннад баьречо.

Маьлхе а баьнна, бижа уллача, гирзбеннача пхьара тIабахаб ераш.

— ЦIерага ца боагабайташ, Iожалах хьалха ма баьккхабар аз ер... — аьнна, мадарра дIадийцад баьречо.

— Бийсанна наб йоацаш, цIа-ков лораде сога низ боаллача хана лела а даь, тахан къаденна, гIелденна, дегIа низ беха со кIалдисача дийнахьа, ма гой шоана, со мича ул, арадаьккхад со — дика даъчоа во деш хьадоагIа ер дуне-м, дIаве Iа, — аьннад пхьаро.

— Кхы а чIоагIагI Iайдай бIехала къамаргаш...

— Сабар!... Кхы цхьаьккханахьа а хатта ма дезий вай! — аьннад баьречо.

Гаьна доацаш додаш цогал бIарга а дайна, кхайка соца а даь, дIадийцад цар.

Халла, ца тешаш, увзалуш, хьатIаденад цогал.

— Хьога хатта хIама долаш ма дар тхо, — аьннад баьречо.

— Цо «тхо» аьлча, тешанзадаьнна, дIа-юха хьаьжаьд цогал, кхы мала вола-теш укханца, аьнна.

— Хьо-м, хьо ма вий, кхы малав хьоца, мичав из? аьннад цогала.

— Хьа хьажал, гаций хьона укх са фоартах хьаьрча боалла бIехал? — аьннад баьречо.

— Гу-гу... — аьнна, юха а Iохайнад цогал. — Хаттал, аз ладувгI шуга.

Діадийцад баьречо ма дарра, из ше Іоажалах
кІалхъара баккхар.

— Со кхетац Іа дувчачох — аьннад цогала.

— Фу дича кхетаргдар-теш хьо,—аьннад баь-
речо.

— Из ше хиннача бесса хьадувца деза оаш со-
га,— аьннад цогала.

Баьречо дІа а кховдабаь ІубегІаб гебагІа лавт-
та, блехал цу тІа Голла Іо а баьнна дІаэттаб. ТІаккха,
хІанз фу де деза тха, аьлча санна, цогала бІарахъа-
жад уж шиь.

— ХІанз а хьона фу де деза ца хойя, са-м дац хьо-
на дала хьавкъал, аьнна, цогал дІаийккхад, баьречо
йийтта блехал бийнаб.

БоргІали, цогали

Каст-каста лакхача карта тІа а ювлаш, куралаш
еш, ткъамаш детташ, ший къамарго ма лов цІогІа дет-
таш Іеха яьннай боргІал. Цо ду доккхал хайна цогал
из лораеш юрта йистерча йоархІашта юкье лачкъа
дагІачара хьаарадаьннад цкъа из ма Іаьхха а.

— Ди дика хилда хьа, цІе чІугал,—аьнна хьоас-
таденнад цогал,—хьа оаз хазав дедда доагІа-кх со.
Малайка яр еце цу хьачул хоза оаз мишта хургья!
Вешта, даиман а цхьатарра хули-теш из хьа Іехар.
Хьа даь яр-м хоза ма хулар из оаз.

— Из мишта Іехар, ва цоги? — аьнна, геттара
шийх блубенна хаттарах чуйнай боргІал.

— Парт, аьле, карта хьалтІа а ийккхе, цхьа ког
хьал а айбийя, цхьа бларг а бужабийя, матара яхача
санна цІогІа детта йолалора-кх.

— Из-м сона а ховрг ма дарий.

Цхьа ког хьал а эза, цхьа бIарг а бужабаь цIогIа дахийтад борIало.

— TIаккха, цхьа ког хьал а эза, шаккхе бIарг а дIабужабаь, Iаха ховргдариь хьона? — хаьттад цогало.

— Ховргдар! — жоп деннад курача чIугало.

Шаккхе а бIарг дIа а бужабаь, борIал Iаха йолалушшехь, даха тIакхийттад кийчденна даьгIа цогал. Йодаяь хьунагIа дIа а йихьаь, тIодашта кIал а елла, борIал яа кийчденнад цогал.

Цхьабакъда, майра борIал денал доханза а говза а хиннай: говза-м цогал а хиннад, цхьабакъда тIехьаюсаргIолаш-м борIал а хиннаяц.

— Маьржа-я! — ийккхад борIалга, — нанеи, йоIи хилча а оамалаш-м цаIаш хулаш хиннайоацала! Хьа нанас-м яацар Iа санна.

— TIаккха мишта юар цо? — аьнна, хаьттад раьза хинна уллача цогала.

— Хьа наьна Iаьдал ишта дар: борIал лаьцача, ше из яалехьа хьа нанас эггара хьалха бисмал оалар, айт дешар.

Цхьан юккьа уйла еш а даьгIа, тIаккха ший нанас даьр де лаьрхIад цогала а. Хьалхашкара ши тIод нийсдаь хьалхашкахьа дIа а дахийта, ши бIарг а бужабаь, бордаш детташ айташ деша, бисмал яха доладеннад цогал. БорIала эшар из мара кхы хIама дацар: парт, аьнна, хьал а ийккха, гаьна йоаццаш баьгIача хена тIа дIалачкьай борIал.

— Iехадир-кх Iа со. Тийшаболх гIолба-хьох, — аьнна борIала сардам а баьккха, моцала дала а доаллаш, цадахад цогал.

Борзи, цогали, пхьагали

Цкьа кIотаргашта юкье лачкьаь гIа дуаш уллаш хиннад цогал. Юххе гIолла тIехьоалача берза чIоагIа кьахийттад цогалах.

— ВанагIа, цогал, хьо-м чIоагIа кье дахаш ма хиннадий! ГIа мишта дуь кхача ба аьле! Хьадолле, соца, цхьана чарахье ухаш жаи, доахани а доадеш, дулх дуаргда вай. Дулх баьцал дуккха а чам болашагIа хиларал совгI, цо-м дегIага боккха низ болийт.

— TIаккха са фу де деза? — хаьттад цогало.

— Хьадолле соца, аз фу ду а хьожаш, Iомалуш, сона тIехьа леларгда хьо, — аьннад берзо.

Раьза а хинна, берзаца дахад цогал. Долхаш, долхаш цхьан хьуна йисте дIакхачад уж шиь. Цига яжаш йоаллаш говр хиннай. Борзи, цогали кIотаргашта юкье дIалачкьад. Говр зувш бIарглокхаш ихкачул тIехьагIа берзо цогалга хаьттад:

— Хъахъажал, цогал, бIаргаш доагий са?

ДIабIара а хъежаъ цогало аьннад:

— ЦIера товнаш санна сийрда-м, вай дахалда, доаг.

ТIаккха хъяттад берзо:

— Мосс гIаттабий са?

— Нах унзара баргболаш-м дабра гIаттабий.

КхозлагIа а хаттар даьд берзо:

— Хъажал, цогал, цIог кхестий са?

— Миха хъайра мо-м дабра кхест.

— Долче, ишта хул-кх со цхъаннена тIакхета кийчъелча.

ТIакхоссаеннача берзо, Io а теха, говр цу сахъате йийнай.

Чам боахаш борзи, цогали говра дулх дуаш доах-кача хана берзо аьннад:

— ХIанз санна чарахъал де хьо соца Iомалойя, массаза а дулх долаши, дизаьи хургда хьо, цоги.

Цогала ше-шийца уйла яьй берзо беча хъехама: «Хъай гIулакх де а Iа борз, хIанз-м сона сайна а хов хьона чарахъал мишта де деза».

Дика дулх а диаь йизача берза наб ма кхийтта а, цогал дIаийккха дахад. Цхъабакъда цхъаькъа чарахъал деш лела ца духъаш, чIоагIа кхераш хиннад из. ТIаккха дагадехад цунна шийна новкъост лаха. Дедда хьона юккъе гIолла дIадодаш яжаш йоаллача пхъагалах бIаргкхийттаб цун: Iокхайде баьца мер-гIилг а дуаш, гаьн тIара чIонак а йоаккхаш сатийнна лелаш хиннай пхъагал.

— Ма йоккха Iовдал йоай хьо! — аьннад цогала пхъагалга. — Дулх хIана даац Iа хъайна, ераш йоар-хIаш ца а лехъаеш? Iа дулх дуаре ишта зIамига а, эса-ла а хург мича яр хьо. Хъайолле соца. Аз Iомаергья хьо дулх даккха.

Низ болаш хила чIоагIа дог эттад пхъагала. Ше латтача хъалкхоссаеннай из гIадъяха.

— Фу де деза са, ва цоги? — хъяттад пхъагало.

— Хъайолле соца, аз фу ду а хъежаш, соца Iома-лургья хьо хъайна.

Пхъагал раьза хинна, гIадъяхай. Циггачара даьн-на вокх оагIорахъа цхъаькъа говр йоаллача хьона йисте а даха, лачккъаь Iохайнад уж шиь. Цхъа ха яьн-нача гIолла цогало хъяттад:

— Хъахъажал, пхъагал, бIаргаш доагий са?

ДIабIара а хъежаъ пхъагало аьннад:

— ЦIера товнаш санна-м доаг.

— ТIаккха мосс гIаттабий са?

— Нах унзара баллал бирса-м гIаттабий.

— ХIаьта цIог кхестий са?

— Миха хъайра мо кхест-кх.

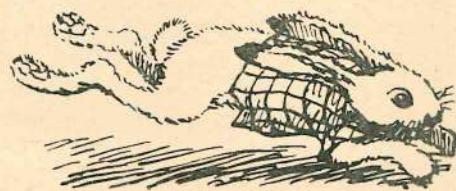
— Долче, со тIакхета кийча да-кх.

ТIап, аьнна, даха говра тIакхийттад цогал, цхъа-бакъда говро цу сахъате оагIув а берзабаь, дика хьо-жа а баь, хъаь юккъе мIарга техаб цогала.

Говр а йийна, цун дулх даа безам хинна цогал, ше деннад говро мIарга теха.

Цхъабакъда кIотаргашта юккъе ягIа пхъагал кхе-раенна яла минут яхаяц.

— «Хъажаюккъе говрага мIарга беттийтачул, буц йиача сона гIойле я, — аьнна, шийна, ма могга дур би-хъаб пхъагало.

Воккха саги, моллеи

Цхьа сесаг йоацар кхы тлехье а йоацаш, е говр, е етт а доацаш, геттара кье вахаш цхьа воккха саг хиннав, наг-нагахьа чарахье а водаш. Цкъа сарралца аькха тохкаш а лийнна, клаьд а венна цлавоаглаш цунах кхийттача, дуккха оакхарий а доадаь воаггача кхыча чарахьо дийна йоллаше а ше лаьца хинна ши пхьагал еннай цунна.

— Хланз вай длаьхий хила а сахьат дац хьона, сесаг,— аьннад цо, вена ше цлакхаьчача,— се цлавоаггаш цхьа хлама дагалаьцад аз...

— Фуд из? Фу ях Ia? — аьнна, длагонахьа яьнай сесаг, ший мара дувцар фуд а ца ховш.

— Аз хьайга деча кьамаьлага дика ладувггалахь, цхьаккха дош тувла ца долийташ. Со укх сахьате, акхарех цхьа пхьагал а ийцаь, молла волча гюргва, хлаьта Ia вай лоалахочунгара, дийхе а, дилле а,

цкъа кхаоллал дулх а дийхе, хьоараклиг а дийхе, дика из дулх а кийчделахь, члаьпилг а делахь. Молла а волавеш со юхачувеча, цо хоаттаргда хьога, дулхи, члаьпилги хлана кийчдаьд Ia? — аьнна. Тлаккха Ia цунга ала деза, едда я а ена, пхьагилго молла а волаш хьаьший боаггача вайцига, аьннадар сога — цудухьа кийчдаьд аз уж. — Хлаьта ер шоллаггача йола пхьагал дла маьнге тла Io а хоаелахь.

Сесаг мутлахьа хиннай мара аьнначоа, цо шийга ал-аьннар даьд цо.

Воккха саг, ший цхьа пхьагал талса чу а елла, гладж лайзза молла волча вахав. Молла, хозза беза-ме из чу а ваьккха, жайна тлара хабараш дувца вола-веннав воккхача сага. Дуккха ха яьккхай цар иштта баггаш, эггара тлехьа а воккхача саго шоайцига хлама даа хьийхав молла.

— Аь! ЛаьрххIа че е герт хьо? — аьнна цецваьннав молла воккхача сага таро йовза а йовзаш.

— Ай, мичара! — аьннад воккхача саго,— лаьрххIа че е-м кхакха даьра бацар са. Хлаьта а, хьоцарча безама, иштта хьоца ха яккхар духьа длаях-кх. Хьо раьза вале, хьона шортта дулх кхаолла, аьнна, сесага-га укхазара хабар дла-м дергдар аз.

— Айя, мала вохийтаргва Ia сесаг йолча из хабар ийца? — аьнна, хьаттад молла, цец а ваьнна. — Са Iу а балха ваха цлаггача вац, кхы саг хьоца хьайца а мичав...

— Ай, соца-м сай пхьагал я, — аьннад воккхача саго.

— Фу пхьагал я Ia ювцар? Мичай из? — аьнна цецваьннав молла.

— Укхазса талсашка йоалл,— аьнна, жоп деннад воккхача саго.

— Бегаш бе воалл хьо? Фу пхьагал я Ia укхазса енар? То футтар ве дага-м вац хьо? — аьнна, длаьггача вахав молла.

— Аз мишта дергдар иштта хІама! — аьнна, бехказа вала эттав воккха саг. — Адамий мотт а ховш, шийга де аьннар а деш йолга хов хургдац хьона са пхьагал.

— Пайдана доацар хІана дувц Іа, — кхы а дукха-гІа эгІазвахав молла.

— Айса дувцар бакъдолга хойтаргда-кх аз хьона, — аьннад воккхача саго. — Укх сахъате дика дулх кхаолла, аьнна, сай сесагага йохийтаргья-кх аз из пхьагал...

Из къамаьл даь ше воаллашехь а, талса чура пхьагал хьа а яьккха, лерге ваха «шиш-пиш» а аьнна, ниІ хьа а йийла, дІахийцай из воккхача саго. — ЧІаьпилг де а алалахь! — аьнна, тІехьакхайкав воккха саг пхьагал наІарах араьккхалехьа.

— Хьай пхьукІоагах мел кхет а кхы-м бІарг кхетаргбац хьона хьа цох, — аьнна, кІаж а ваха, велавеннав молла, наІарах араьккха пхьагал бІаргаяйча.

— Кхы а кІезига-дукха хабар дувцаш багІаш ха а яьккха, болабенна воккха саг волча бахаб ераш. ЦІагІа дІачувоаллаше а, моллана бІаргадайнад кхийкха йисте а даьнна, хьадаьккха латта дулх, кхорзаш латташ чІаьпилг, маьнге тІа ягІа пхьагал.

ЧІоагІа цец а ваьнна, аьннад молла:

— Сога йохка ялар Іа из пхьагал. Къе саг а ма варий хьо, цох ийца шай-кай накъа а яргьяр хьона. Аз итт тума а лургдар хьона цох.

— Ай, мичара! — аьнна, дІахьайзав воккха саг. — Мелла дукха ахча сайна делча а лургьяцар аз из пхьагал. ЧІоагІа къа да аз из Юмаеш хьийгар, йохка йиш йий из!

ХІама даа хайнав молла, цхьабакъда, хІама дуаш вагІача хана а дагаяьллар воккхача сега пхьагал хиннай цунна.

ХІама диаь баьннаб. Хьалхашкара шу дІа а ийца,

воккха саги, моллеи цхьаь а бита, сесаг араьяьлча, аьннад молла:

— Сона дукха безача нахах саг хиннав хьо бера хана денз хьа а, из пхьагал сога йохка ялар Іа, аз ткъа итт тума а лургдар хьона цох.

— Мелла ахча делча а, пхьагал йохкаргйолаш вац со, молла, — аьннад воккхача саго.

— Шовзткъе итт тума лургда аз хьона, — аьнна тІагІерттав молла. Воккха саг тІаккха а юхагІерташ хиннав.

Эггара тІехьа а, вагІачара хьаура а ийккха, воккхача сагага кулг дІа а кховдадаь, аьннад молла:

— Дала дІадаьккхар хилда цох, хьона мара хулий из, кховзткъе итт тума да хьона цох.

— Ахчах из лургйолаш-м вацар со, молла, хІаьта а, пайда бац цун, хьона иштта чІоагІа из езаенна хилча, сона фу пайда хургба цох, дІаяхьа мара езац, — аьннад воккхача саго.

Молла чІоагІа гІадвахав. Пхьагал наьха мотт, гІулакх ховш хилар тахкар духьа, дІатІакхийтта пхьагал хьа а лаьца, аьннад цо:

— ХІанз са сесаг йолча а яхийта, даа хІама кийчде оалийтаргда вай укханга. Сенца безам ба хьа? Фу дуаргда Іа?

Воккха саг кхеравеннав. Диза ма дий вай яхаш, молла юхаваккха гІийртав из, цхьабакъда, молла тІехьашка ваьннавац. Кисара сома бохча хьаьккхийта, воккхача сага кховзткъе итт тума дІа а денна, аьннад цо:

— Нагахь санна хьо виза вале, кІаьда кхача кийчбе оалийтаргда вай укханга.

Ше из къамаьл даь воаллашехь, пхьагала лерге а ваха, ши-кхо дош а аьнна, дІахийцай цо пхьагал, хІаьта шоаш а болабенна молларцига дІабахаб уж.

— Жи, сесаг, хьаоттаделахь тхона даа хІама, — аьннад молла, кхоачаш ше ниІ хьа а еллалехьа.

— Из фу даа хлама да? Хьошалагара вагаций хьо? — аьнад молла сесага.

— Ер фуд хланз? Ай пхьагало аланзарий хьога аз даа хлама кийчде аьнад, аьнна?

— Эглаваьв хьо? Фу пхьагал ювц Ia?

— Айса хьо йолча хьяйта пхьагал ювц-кх.

— Сона-м яйнаяц цхьаккха а пхьагал. Е Ia фу пхьагал ювц а хац.

Хьайзза воккхача сага юха тлавийрзав молла. Воккха саг, дагахь кхеравенна хиннавале а, воханза хиннав.

— Ia фу ях укхох, воккха саг? — аьнна, цлогIа те-хад молла, эглазваха ций а венна. — Хлама ховш хиннаяц-кх хлаьта хьа пхьагал. Чехка юхадал са ахча, къаденна жIали!

Кхы а дуккха яппараш еш ха а яьккха, молла тийнача гIолла аьнад воккхача саго:

— Цхьа хлама хоаттаргдар аз хьога, молла. Фу аьлар Ia цу пхьагалга хье лерге вахача хана?

— ГIа а гIойя, сесагага тхона даа хлама кийчде ала аьлар-кх.

— Кхы хлама аьларий Ia?

— Аланзар.

КIажваха вела а венна, аьнад воккхача саго:

— Миска яI-кх са пхьагал хьо! Сонеи, пхьагалаи эглазваха везац, хье ва хьо бехке вар — мича яха еза а ца ховш, хьа цIа а цакорадоагIаш тинна лел-кх хлаьта пхьагал, Ia хье ваха моттиг дIа ца аларах.

Иштта Iехававь воккхача саго молла.

Кхо кит йола газа

МоцагIа цхьан йоккхача сесага кхо газа хиннай цIагIа лелаеш: цаI цхьа кит йолаши, шоллагIаяр ши кит йолаши, кхоалагIаяр кхо кит йолаши. Уж кхоккхе а газа яхка а яхкаь, бIийгаш яьй цунна: цхьа кит йолча газинга цхьа бIийги, ши кит йолчо — ши бIийги, кхо кит йолчо — кхо бIийги. Кхоккхе а газинг вIа-шагI а кхийтта, шоай бIийгашта шура я хьунага яхай, бIийгаш цIагIа а йита. Цхьа кит йолча газинга, Iур-рехьа а малх бIоах а балалехьа ший цхьа кит хьал а йизаь, ши кит йолча газингага аьнад:

— ЦIа гIо вай!

— Со-м ягIац, са-м хланз а цхьа кит мара хьал-йизаяц, — аьнад ши кит йолча газинга.

— Хлаьта со-м шуга ца а хьежаш цIайода! — аьнна, малх бIоахбалалехьа цхьа кит йола газинг ший бIийга фетта яа шура а Iалаштьаь, цIайолаеннай.

ЦайоагІача цунна из йоагІаргйолча новкъа борз кІийленна хайна. Цхъа кит йола газинг ена шийна хъа тІа ма кхаьчча а наькъа тІа ягІача берзо хьаттад:

— Уж хьалъягІараш фуй хъа, ва газинг?

— Уж-м аз сайна кІомъеннача хъекха мосара муІалгаш я, — аьннад газинга берзага.

— Уж Іоядараш фуй хъа, ва газинг?

— Мосала олгаш я, — аьнна, жоп деннад газинга берза.

ТІаккха дІатІакхийттача берзо, «кърортІ» аьнна, дІакхаьллаь газинг.

Делкъийга ши кит йола газинг ши кит йизаь яьлча, кхо кит йолча газингага аьннад:

— ЦайоагІий хьо, кхо кит йола газинг?

— Аз-м хІанз а ши кит мара хьалйизаяц, со-м ягІац хІанзехъа цІа, — аьннад кхо кит йолча газинга.

— ХІаьта со-м цІайода, — аьнна, ши кит йола газинг ший бІийгашта шураш а яхъаш, эгаш-теркаш цІайолаеннай. Яха ши кит йола газинг дІатІакхаьчча, из яа кІийленна хайна ягІача берзо хьаттад:

— Уж хьалъягІараш фуй хъа, ва газинг?

— Уж-м сайна кІомъеннача аз хъекха мосара муІалгаш я? — аьнна, жоп деннад ши кит йолча газинго.

— Уж Іоядараш фуй хъа, хІаьта? — хьаттад юха а берзо газингага.

— Мосала олгаш я, — аьннад ши кит йолча газинго.

ДІатІакхийттача берзо ши кит йола газинг, «кърортІ» аьнна, дІакхаьллаь.

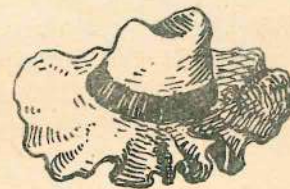
Саррахъа кхо кит йола газинг, ший кхоккхе кит а йизаь, малх чубуззаш, ший кхаь бІийга шураш а яхъаш, эгаш-теркаш цІайолаеннай. Наькъа тІа кІийленна ягІача берзо кхо кит йолча газингага хьаттад шийна из хьатІакхаьчча:

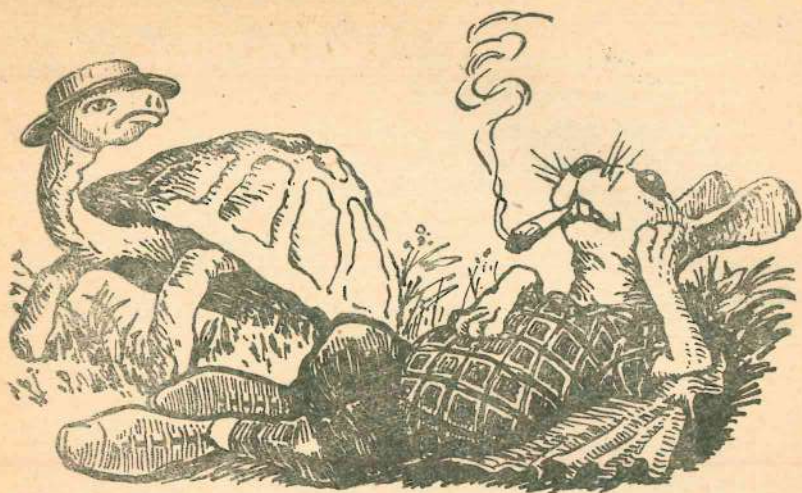
— Уж хьалъягІараш фуй хъа, ва газинг?

— Уж-м хьона етта ена мосара муІалгаш я! — аьнна, жоп деннад берза кхо кит йолча газинго.

— Уж Іоядараш фуй хъа, ва газинг? — аьнна, шозлагІа а хьаттад берзо?

— Хьона етта ена мосала олгаш я, — аьнна, дІатІакхийттача кхо кит йолча газинга муІаш йийттаь йийттаь, тІарш аьнна, берза кит йоаттІа а яь, борз йийна дІа а яьккха, цун гийга чура ший шаккхе а новкъост хъа а яьккха, шортта шоай бІийгашта шураш а яхъаш, саррахъа кхоккхе а газинг эгаш-теркаш, цІакхаьчай.

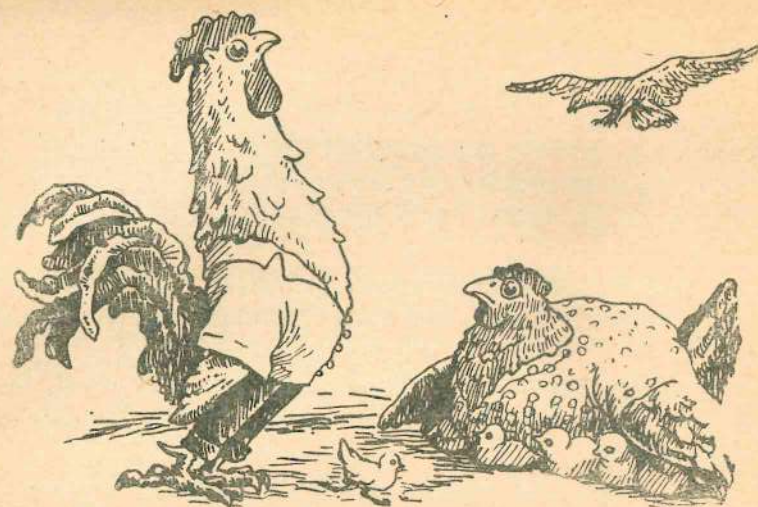

Пхьагилги, богапхьиди

Цкъа, дайдача сой-сой хьалха довргдар, аьнна, кьовсам баьннаб пхьагилгеи, богапхьидеи.

Тлаккха, цхьа гаьнна моттиг а йилла, дайдад уж.

«Со мичча хана яхача а, хьалха ярг ма йий», — яхаш, яьгай пхьагилг, хлаьта богапхьидо вIалла са а ца лoлаш, хадданза никъ баьб. Пхьагилг тIехьа а йиса, богапхьидо ла хьадаьккхад.

БоргIали, котами

Коа юккье йоалаяь ший кIоригаш дIа а хийца, уж ялатий фийгаш лехьаде Iомаеш лелаш хиннай на-на котам. Ена тIакхачай боргIал.

— Уж хьай кIоригаш укх коа хьашт доацаш лелийт Iа, котам, — аьннад боргIало. — Укх даьссача лаьттара-м кхалла хIама корадоагIаргдац шоана мел дукха шо леле а. Укхазам ког хьакха а моттиг яц. Аз дIа хьунагIа югаргья хьо — цига хьай кIоригаш а дика юзаергья Iа.

— Из-м вIалла а де йиш йоацар ма дий, ва боргIал, — аьнна, цецъяьнай котам. — Нагахьа санна аьрзий тIа а ена, массе а кIориг цо дIахьойя, тIаккха аз фу дергда?

— Из фуд Iа дувцар? ХIаьта со сenna еза хьа кIоригаш а лораергьеце? — аьннад шийх доккхал деча боргIало. — Аьрзи-м хьаяйта Iа ше майра яле! ЗIий

Сагилги, мазилги

Моцагла-моцагла, цхъа сагилги, мазилги хиннад вIашагIкхийтта, накъа долхаш, воашта ираз лохаргда вай, аьнна, барт а баь. Долхаш, долхаш, тIа-нийсденнад уж хъазилга хупI аллал болча цхъан Iаманна.

— ДIадехъакхоссале, сагилг! — аьннад мазилго.

— ДIадехъакхоссале, мазилг! — аьннад сагилго.

— ДIадехъакхоссале, сагилг! — аьнна, цIаькха мазилго оалдашехъ а, сагилг кхоссабенна дехъа-баьннаб.

Тоссабеннаб мазилг — хъелабалцца Iамала чу-бахаб.

— Жи, сагилг, — аьннад мазилго, — бахе хъакхийгара чо а бийхе, хъабаккхалахъ со.

Бедда хъакха йолча а баха, аьннад сагилго:

— Хъакха маршкаш, чо ба сона, чо хъовззабаь сай новкъост хъа а ваьккха, цIагIоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад хъакхо, — Iа сона попагара попий тIоара деха хIаьта.

— Ийккха попага бахаб сагилг:

— Поп маршкаш, попий тIоара дал, попий тIоара хъакхийна лургдар аз, хъакхас чо лургбар сона, чо хъовззабаь сай новкъост хъа а ваьккха, цIагIоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад попо, — Iа сона тIахувшаргдоацаш кер соцаде хIаьта.

Хьийдда кер долча бахаб сагилг:

— Кер маршкаш, попа тIа ма хувшадалара хьо, попас попий тIоара лора сона, попий тIоара хъакхийна лургдар аз, хъакхо чо лургбар сона, чо хъовззабаь сай новкъост хъа а ваьккха, цIагIоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад керо, — Iа сона котамгара кIориг еха хIаьта.

Бедда нана котам йолча бахаб сагилг:

— Котам маршкаш, цхъа кIориг я сона, кIориг кера лургъяр аз, кер попа тIа ца хувшаш соцаргдар, попо попий тIоара лургдар, попий тIоара хъакхийна лургдар, хъакхо чо лургбар, чо хъовззабаь сай новкъост хъа а ваьккха, цIагIоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад котамо, — Iа сона дайгара хъажкIий коана еха хIаьта.

Хьийдда доа болча бахаб сагилг:

— Доа маршкаш, хъажкIий коана я сона, хъажкIий коана котам лургъяр, котамо кIориг лургъяр сона, кIориг кера лургъяр, кер попа тIа ца хувшаш соцаргдар, попо попий тIоара лургдар, попий тIоара хъакхийна лургдар, хъакхо чо лургбар, чо хъовззабаь сай новкъост хъа а ваьккха, цIагIоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад дайво, — Iа сона дахка соцабе хIаьта.

Бедда дахка болча бахаб сагилг:

— Дахка маршкаш, дайна саца, дайво хъажкІий коана лургъяр сона, хъажкІий коана котам лургъяр аз, котам кІориг лургъяр сона, кІориг кера лургъяр аз, кер попа тІа ца хувшаш соцаргдар, попо попий тІоара лургдар, попий тІора хъакхийна лургдар, хъакхо чо лургбар, чо хъовзабаъ сай новкъост хъа ваьккха, цагІоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад дахко, — Іа сона циск соцаде хІаьта.

Хьийдда циск долча бахаб сагилг:

— Циск маршкаш, дахка бита, дахка дайна соцаргбар, дайво хъажкІий коана лургъяр, хъажкІий коана котам лургъяр аз, котам кІориг лургъяр сона, кІориг кера лургъяр аз, кер попа тІа ца хувшаш соцаргдар, попо попий тІоара лургдар, попий тІоара хъакхийна лургдар аз, хъакхо чо лургбар сона, чо хъовзабаъ сай новкъост хъа а ваьккха, цагІоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад циско, — Іа сона Іаттагара шурий чами беа хІаьта.

Бедда етт болча бахаб сагилг:

— Етт маршкаш, шурий чами бал сона, шурий чами циска лургбар аз, циск дахканна соцаргдар, дахка дайна соцаргбар, дайво хъажкІий коана лургъяр сона, хъажкІий коана котам лургъяр аз, котам кІориг лургъяр сона, кІориг кера лургъяр аз, кер попа тІа ца хувшаш соцаргдар, попо попий тІоара лургдар сона, попий тІоара хъакхийна лургдар аз, хъакхо чо лургбар сона, чо хъовзабаъ сай новкъост хъа ваьккха цагІоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад Іатто, — Іа сона мангалхочунгара аьл паркх беа хІаьта, гой хъалла маьлха боса воалл хьона из.

Хьийдда мангалхо волча бахаб сагилг:

— Мангалхо маршкаш, аьл паркх бал сона, аьл паркх Іатта лургбар аз, Іатто шурий чами лургбар сона, шурий чами циска лургбар аз, циск дахканна со-

царгдар, дахка дайна соцаргбар, дайво хъажкІий коана лургъяр сона, хъажкІий коана котам лургъяр аз, котам кІориг лургъяр сона, кІориг кера лургъяр аз, кер попа тІа ца хувшаш соцаргдар, попо попий тІоара лургдар, попий тІоара хъакхийна лургдар аз, хъакхо чо лургбар сона, чо хъовзабаъ сай новкъост хъа ваьккха, цагІоргбар со.

— Мегаьд, — аьннад мангалхочо, — Іа сона сесагара даьтта кхаба еа хІаьта.

Хьийдда сесаг йолча бахаб сагилг:

— Сесаг маршкаш, даьтта кхаба я сона, даьтта кхаба мангалхочо лургъяр аз, мангалхочо аьла паркх лургбар сона, аьла паркх Іатта лургбар аз, Іатто шурий чами лургбар сона, шурий чами циска лургбар аз, циск дахканна соцаргдар, дахка дайна соцаргбар, дайво хъажкІий коана лургъяр сона, хъажкІий коана котам лургъяр аз, котам кІориг лургъяр сона, кІориг кера лургъяр аз, кер попа тІа ца хувшаш соцаргдар, попий тІоара хъакхийна лургдар, хъакхо чо лургбар, чо хъовзабаъ сай новкъост хъа ваьккха, цагІоргбар со.

Сагилгах къа а хийтта, сесаго даьтта кхаба енай цунна.

Даьтта кхаба а яхъаш, мангалхо волча бенаб. Мангалхочо аьл паркх беннаб. Аьл паркх бахъаш етт болча бенаб. Іатто шурий чами бенаб. Шурий чами а бахъаш циск долча бенаб. Циск дахканна сецад. Дахка дайна сецаб. Дайво хъажкІий коана енай. ХъажкІий коана а яхъаш котам йолча бенаб. Котам кІориг енай. КІориг а яхъаш кер долча бенаб. Кер попа тІа ца хувшаш сецад. Попо попий тІоара деннад. Попий тІоара ийца, хъакха йолча бахаб. Хъакхо чо беннаб. Чо а ийца ший новкъост хъаваккха ер бахача, новкъост мазилг моцтагІе бала а бенна, бийста а бийста, боаллаш хиннаб.

Борзи, цогали, зийи

МоцагIа борзи, цогали, зийи хиннад, вIашагIа а кхийтта, цхъана новкъа дIадолхаш. Ухаш, ухаш новкъара цхъан хъайбан кайсарилг кораяый царна. Цу кайсарилга ше-ше дакъа гIолга дага хиннад царна массанена а.

— ХIа-хIа, — аьннад берзо, — кхо дакъа дича хIама а хургдац вайна укхох, цхъаннега еррига кайсарилг яийта барт а кхетаргбац вай. Да лакхагIа хинначо еррига кайсарилг юаргья вай.

Цогилги, зийи раъза хиннад берзо яхачоа.

Цогилг (цIог а лестадеши): — Мел лакха хиннав хIаьта, бозий, хъа да?

Борз (кура а шийх бIубенна а): — ЛакхагIа долча лоамашта юххе дIаэттача, уж лоамаш тIехкарашка гIолла мара ца кхоачаш, селлара лакха хиннав са да. (КIеззига сабар а даь). Хъа да мел лакха хиннав хIаьта, цогий?

Цогилг (сигала хьал а хьийжа): — Гой шоана хьалла сигалара кIай морхаш? Царех корта хьал а кхеташ, ишттал лакха вар са да.

Зий (шийга хIама хаттарга а ца хъежаш, сихо): — Ший кертах цхъа хIама хьекхалора йоахарий, цогий, хъа дас?

Цогилг (зийно ювца хIама морхаш я мотташ, гIад а даха):

— ХIаа, йоахар даьра, шийна кертах цхъа шийло, кIаьда хIама хьекхалора оалар цо.

Зий: — Из цун кертах хьекхаенна кIаьда хIама са даь хаче айла хиннай хьона, хIаьта.

Борз, сов эгIазъяха, корзагIъяьнна хъайзай. Кайсарилг шийгара дIаялар ла могош хиннадац цунна. Берзага хьалхале а йолаш, зийна кайсарилг кхоачаш бола никъ бохабаьб цар тIаккха. Хьалхашка йоал борз.

— Хьадувла хIаьта, — аьннад цо, — дайдача хьалха даьнначо кайсарилг юаргья вай, — аьнна.

Цунна а раъза хиннад цогилг а, кхы ший де хIама ца хинна, зий а. Цхъан геттара лакхача гувна хьалтIабаьннаб уж бовда, аьнна. Борзи, цогали цу гувна тIера, кхы низ юхе ца буташ, Ючудайддад, хIаьта зий, ший кортилг дIакъайла а экхийта, герга бурилг а хинна, Ючухоахкаеннай. Борзи, цогали ахана хъа кхачалехь, ЮкIал а кхача, «кхоамп», аьнна, орчу кхийттай из.

Цхъа юкъ яьннача гIолла, дувхъа а дувхъаш, хьацар а даьнна, Iанар кIур а гIетташ, Юкхачад борзи, цогали.

— Ер а дош дац, — аьннад берзо, геттара бирс а енна, — хьадувла, хIанз Ю а дийша, гIа дикага дайначо кайсарилг юаргья вай.

Цогилг а, кхы ший де хIама доацилга а хайна зий а раъза хиннад. Цул тIехьагIа кхоккхе а тхьовса, аьнна, Юдийшад уж.

Борзи, цогали тхъайса хургда, аьнна, шийна хийттача гIолла, гIетта дIатIа а яха, царна хIама ца хойташ, Юхайна еррига кайсарилг йиай зийво. Цул тIехьагIа бургац санна герглуш, дика шийна йиза, дIаяьнна Юйижай из.

— ХьалгIовтта хIанз, — аьннад берзо цхъа ха яьннача гIолла, — воашта дайна, гIанаш дийц вай, — аьнна.

Цогал: — Бозий, Iа хьалхагIа хьадувцал хъайна дайна гIа.

Борз (батах мотт а хьекхаш): — Цхъа хъада лелача жена тIа а кхача, къонача Юахарий думеш а доахаш, дIатIехъашка яьле, боккх-боккхо думе лич а кхоаллаш, дIахьалхашка яьле, къамаргашкара мела цIий а молаш — иштта хоза гIа гуш ма уллар со хIанз сомайоалача хана. Хьона фу дайра хIаьта, цогий?

Цогилг: — Сона а ма хетар, цу Iа доадеча къона-

ча Иоахарий дамагIаш а, мерза хIамаш а юаш се лелаш мо.

ТIаккха, шорттига дIа-юкIе а яьнна, аьннад зIийво:

— Сона-м ховра, бозий, кIона Иоахарий доаде а, цар думеш даа а хIа низ кхоачаргболгеи, цоге дамагIаш а, кхы мерза хIамаш а юалгеи.

Са е дIаловза ког а мичаб, е дIалакха ши бIарг а мичаб, аьнна, дIатIаяха йиззалца сайна алхха вайна кораяь кайсарилг а йиаь, со-м Iойижар.

— Йиар Iа из кайсарилг?! — аьнна цIогIа а ийккха борз дIатIакхоссалушшехь а, зIийво ший кортилг кIайла а баьхккха, кIарцхалаша берза бат йохаяь. Цул тIехьагIа, кхы цу зIийна де хIама а ца корадаь, ший батах Iоухача цийна мотт а хьекхаш, юхатIехьашка яьннай борз.

БорIали, циски, жIалийи, вири

Цхьан ахархочун йоккха нана-борIал хиннай, коа тIарча котамашта доал деш а, уж лораеш а, царна дукха езаш а хиннай из. Иштта яхаш массехк шу даьккхад цо. Къелла муст а венна, хьаша-да веча а цунна шу оттаде таро йоацаш хиннав фусам-да. Эггара хьалха шоашта веза хьаша шоайцига веча нана-борIал ювргья вай, аьнна, ваIад яь хиннай дезалаша. Из дIахайна борIал коара еддай.

Юртал ара а яьнна, едда йодаш новкIа уллаш цхьа кIаденна доккха циск кхийттад борIалах.

Цун биркIалах цецIьяьннача борIало хайттад:

— Хьо фу деш ул укхаза, ва циск? — аьнна.

— Даьра улл долча дас дIакхесса-м, — жоп деннад циска.

ХIана кхессад хьо цо дIа? — яхаш хаттараш де йолаеннай цецIьяьнна борIал.

— Хац сона-м се дла хлана кхессад а.

— Тлаккха?

— Со-м чоагла дика дар сай даьца. Цлаккха а шура мала глертаь кхаба йохаяьяцар, бера хьалхашка оттадаьча дуача хламанна тла а кхайдадацар со, е маьнге клал цено яь цатоам а баьбацар. Кхыметтел бера нийсбаьча метта Юдижаь се човха а ма дайтадацар аз. Цен-даь бераш тхайса ухкача цлагла сай ловза дог этгача а са ма тохар аз уж сомадалар кхераш, кхыметтел лаьтта керчаш улла тхана орг сайна нийсбелча из а ма хьоарчабалийтацар. Дикадар мара согара даьнна кхы глалат а ма дацар. Кьадаллалца цун коа тла се дахаш цлаккха а дайхи, ценахи дакка ма латийтацар аз, хлаьта дехкий дика лувц яхаш хел лоалахой ма ухар со са даьгара деха.

— Тлаккха хланз фу хиннад хьона? — хьяттар циско лоткъам бича цунах кьахийттача борглала.

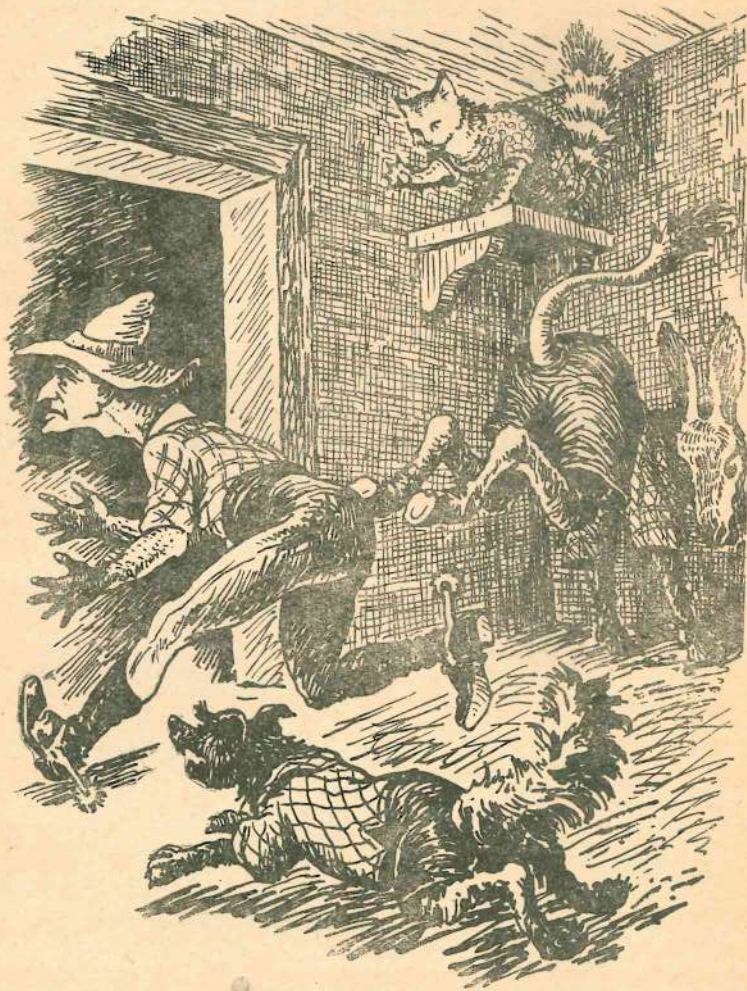
— Хланз хьона гучча бessa да-кх согара хьал. Кьаденнад, тийшденнад. Хьалхара денал а, кадайл а, маькарал а дладаьннад. ДегI а, когаш а лелац. Цудухьа даьшта а совдаьннад, юргал-ара а даьккха, боккхача новкъа длакхессад. Хланз даха а, лела а моттиг яц, — цудухьа сайгара хьал делхадеш, цун уйла еш дагла-кх со.

— АьхIи! Ма гулакх а да кьаденнача дийнахьа дас хьона даьр, — аьнна геттара цецьяьннай борглал. — Доха ма доха хьо! Хлама а дергдац. Со а я дас е хьовзаяь, коа тлара едда йоагIаш.

— Тлаккха, хьо фу де дага я? — аьнна, хьяттад циско.

— Дуне доккха да йоах. Бларгашта гуш дар мара рузкъа децаре, са мел доалла хлама денна дукха ха хургьяр. Долле, хьо доагIий соца?

Борглали, циски новкъа долхаш жлалий кхийттад царех.

— Ia фу леладу ва Борз? — аьнна, хьяттад цу шинне жIалега.

ЖIале а ший бала дIабелхабаьб царга.

— Дика же тIара жIалий да аьле вIашагIкхийтача Iуша хеста а деш дар со цхьан хана. Бийсанна ха дора аз, дийнахьа Iунал дора. Цул совгI чарахьашца аькхе а ухар. Цар шоашкарча мажара топа маьха лоархIар со. ХIанз зама яхаро, шераш даларо кьадаьд: жена Iунал дуллац, ков-карт лораде магац, аькхе даха а денал тоьац, цудухьа чарахьаша лархIац. Кьонало со мал йоаяьй, замано уне даьд — кIалдисача долча дас а дIакхессад.

— TIаккха оаш фу леладу? Шо хIана даьннад ара? Ла дий шо?

БоргIало а, циско а шо-шоай бала дIакодабаьб.

Моаршалаш а хийтта, вIаший дог а лазаь, тIаккха шоашта массанена цхьа фусам лаха, аьнна барт а баь, наькьа доладеннад боргIали, циски, жIалии.

Долхаш-долхаш новкьа вир кхийттай царех.

— Ia фу леладу, хьо хIана яьннай селла юрта гаьна? ГIаж кхоссал мара ца бусаш, малх чубиза а ма боаллий? — аьнна, кьаьнча вирага йист хиннад да воацаш дисаь доахан.

TIаккха виро дийцад царна шийгара хьал а, бала а.

— Даиман беа мухь текхабеш, масса а, кадай а я аьле хьаьрхошта юкье цIи хазаь яр со. Цу хьара кхухьача бой ялат диаь, уж гIийла бой делхадаь ма яцар со. Сайна даа хьаьденнар мара, кхы цхьан буртига тIа ма кхайдаяцар со селла йIаьха яхаш. Хьаьрхочун уст хинна, лоамарочун гила хинна ма лийннайар со. ХIанз замано кьаяьй, балхо тишъяьй, гIоргIача талбаша букь ма боабаьб, — аьнна, шийгара бала хьакодабаь яьннай кьаенна вир.

— TIаккха оаш фу леладу? Шо хIана даьннад ара? Шуга фу хьал да? ГIаж кхоссал мара боацаш

малх чубиза боаллача хана юртах гаьна ма даьннадий шо!

БоргIало ший бала кодабаьб, циско — шийбар белхабаьб, жIалий а Iокадаьд. ВIаший дог а лазаь, цхьана даха-текьа, юкьа юрт йилла аьнна барт баьб даьшта совдаьннача хьайбаша.

ДIаухаш-ухаш садовш хьунагIа кхавьчад уж. ВанарIа, хIанз чудерза фусам корайир-теш вайна, аьнна, хийттад царна. Лакхача поа хена тIа а даьнна сердало йолаш моттиг йий хьажа лаьрхIад цар. Вир, биэ ког а гIортабаь поа хена юххе дIаэттай, жIалий цун букьа тIа эттад, цунна тIа циск эттад, хIаьта боргIал циска букьа тIа а яьнна, цигара поа хена тIара цхьаннахьа а сердало йолаш моттиг йий хьажаьй.

Гаьна доацаш, корах хьагуш гIийло кIерам а боагаш цхьа цIа дагIаш бIаргадаьнад боргIала. TIаккха вIаший дага а даьнна, из цIа дагIача дIадаха лаьрхIад цар. Ухаш, ухаш юххера а цига дIакхавьчад уж.

— ХIа-хIа, — аьннад жIале, — вай чудутаргдий-теш цар?

— Даьра хац, — аьннад циско.

— Аз тамаш ергья-кх цу цIагIа бахараш маьрша нах бале, — аьннад боргIало. —

— Хьанна хов уж эбаргаш бий а?!

— Хила а мег, — аьнна, тоадаьд виро.

— ГIулакх ишта дале, вайна царгара бала пайда бац-кх, — аьнна, доккха са а даьккхад цхьанне.

— Низах хьадаккха дезар царгара из ков-карт, — аьннад шоллагIчо.

— Мишта доаккхаргда вай из? — хьяттад кхоа-лагIчо.

— ЛадувгIалаш, хIаьта — аьнна, цIогIа техад виро. —

— Вай царгара из ков-карт хьадоаккхаргда. Тхьовра поа тIа доалаш вай даьча бесса, со хьалхаш-

кара ши ког а гортабаъ дѣоттаргья, хѣта жѣлий
сона тѣоттаргда, циск — хѣ жѣлена тѣоттаргда,
хѣона тѣа а янна боргѣл лакхе дѣоттаргья. Сай низ
ма кхоачча со вирах гахаргья, жѣли — хѣ хѣйх лата-
лахъ, циск — хѣ хѣйх гахалахъ, хѣта — хѣ, бор-
гѣл, ма даггара ткѣамаш а детташ хѣйх кхайкалахъ.
Из вай дича эбаргаш шоаш лувца нах баъхкаб мотташ
бовдаргба. Нагахъ цучу бахараш маърша нах бале,
цар вай ишта а тѣэцаргда.

Вир кора кѣл дѣоттар, жѣлий цун букѣа тѣа эт-
тар, цунна тѣа циск даълар, юххѣ тѣа боргѣл яълар.
Вир-вирах гаъхар, жѣлий-жѣлех летар, циск-цисках
гаъхар, боргѣл-боргѣлах кхайкар. Цагѣа баъгѣа
эбаргаш, шоаш лувца баъхка нах ба мотташ, наѣарах
ара а лийлха байдар. Даъсса латтийсача цагѣа дѣа чу
а даха, эбаргаша даа ца кхувш латтийса пхѣор а
диаъ, паргѣата даънна дѣадийшад хѣйбаш. Циск пеш-
ка тѣа дижад, жѣлий маънге кѣл дѣатарденнад, вир
наѣарга дѣагарахѣа яъннай, хѣта боргѣл коа тѣар-
ча отар тѣа хайнай.

Ах-бийса яънначул тѣхѣагѣ эбаргаша шоаех
эггара майрагѣа вола цаѣ вайтав шоаш лувца баъхка
хинна нах дѣабахабий хѣжа. Таббаъ, хѣулалуш, те-
кхаш, меллашха ниѣ а йийла цагѣа чуваъннав из. Цаг-
гѣа сатем лаъттаб. Тхѣовра баъгаъ кѣрам байна хин-
наб, тлаккха дѣа-юха хѣжача, кхуврча юххе товнаш
санна боагаш ши бѣарг байнаб укханна.

— Хѣа-хѣа, хѣакорадир сона хѣанз цѣи а кѣур а, —
аънна, дѣа тѣа а ваха, пѣлг ѣеттаб эбарго. Уж хѣакъер-
забу циска ши бѣарг хиннаб.

Кхераденнача циско, парт аънна, ура а ийккха,
тѣатоссаденна маѣараш техай кѣуна. Маънге кѣлха-
ра хѣаарайккхача жѣале ка техай. Корзагѣваънна
эбарг вада, аънна, дѣакхоссалушехъ ваха наѣарга улла-
ча вира тѣакхийттав. Кхераенна ураийккхача виро тѣе-
ра дѣакхесса кѣу наѣара санагѣах кхийттав. Корзагѣ-

ваънна ведда араводаш вола эбарг отара наѣарах
кхийтта таташ а даъ, боргѣл сомаяъннай. Кхераенна-
ча боргѣла цѣогѣа техад.

Си тѣара ваънна, кхераваларах гира топ а ѣокхес-
са, ведда юхакхѣачав эбарг.

— Дѣабахабий? — аънна, хѣттад кѣунга.

— Аѣя, мичара дѣабахаб уж, — аънна, жоп деннад
цо, вувхѣаш, халла са а доахаш, — вай юхадоегѣий
хѣжаш лорадеш багѣаш хиннаб уж-м. Цаѣ пешка
тѣхѣашка лачкѣа хиннавар. Цо кулгах урс техар со-
на, — аъннад цо кулгаш дѣа а хѣкха. Вож — маънге
кѣл воаллаш хиннавар — цо лосттадаъ цу кѣлхара
тур техар сона. — Дѣахѣкхай эбаргашка хоедаяъ
ност. Кхоалагѣа вар наѣара тѣхѣашка лачкѣаъ лаът-
тавар, хѣта цо хѣкха техар сона.

Шоай фусамах дог а дилла, кхерабенна кхѣа а гаъ-
нагѣа байдда дѣабахаб эбаргаш.

Л о м

Шинари, Іаьхари, борзи, чаи хиннад цхьаккха а хІамах ца кхера вІаший барт баь. Из чІоагІо а яь уж дажаш доаккаш, хьунагІара ара а даьнна, лира цІо-гІа детташ, уж кхераде гІерташ доагІаш хиннад лом. Мел чІоагІа цо мухь бетте а, шек доацаш дажаш даьккад уж.

— Ойя, ераш сох вІалла кхера а мича лу. Ер фу дола-теш? — аьнна, хийттад лома.

Кхы а чІоагІагІ цІогІа а теа, го баьккхаб царна ломо. Баьгда цхьаккха а цунгахьа дІахьожаш хинна-дац. ХІаьта шинарий юкбах йоаллаш топ а хиннай.

— Ераш-м укх бІала сох кхерадала а дага дац, — аьнна, цхьа ха яьннача гІолла юхадоегІаргдолаш дІа-дахад лом.

Лом дІадахачул тІехьагІа лома оамалех шекдаьн-на ераш, шоайла дага а даьнна, цхьан цІагІа чудахад,

шоашца пандар а ийца. НаІара юххе Іаьхар иллаб, цунна юхехьа телаш хиннай борз; берза тІехьа шинар хиннад, цунна тІехьа ча хиннай. Пандар берзага хиннаб.

«Укх Іаьхара дулх ма мерза а, ма кІаьда а хург-дар-кх», — яхаш йиш лекхаш хиннай берзо.

Берза ашара маІан дайзача чайво аьннад:

— Хьабал, борз, из пандар сога. Сона а ма ховра цхьа йиш.

Укх берза цІоках тІоарска ма дика хургдар, пхьанех Іадсаькх ма чІоагІа хургдар-кх, — аьнна, йиш а лакхьа, берза тІателай чьа.

Кхераенна борз араиккхай. Лом доагІаш дайна из еддай мотташ, вожаш а цунна тІехьа аралийлахад. Дайда долхаш цхьа боккха кхера а нийсбенна, цу тІа даьннад уж диъ а. Цу ханна бирса мухь а бетташ дена хьаэттад лом.

— Сох ца кхерар а малав, кхераргвоацар а малав? — яхаш цІогІа детташ хиннад ломо.

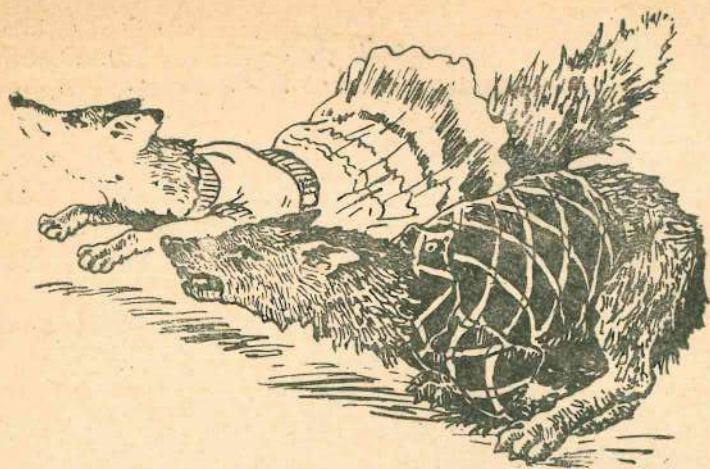
Кхерабенна гарре эгабеш лаьттача Іаьхара «Со-Іобожьа — боал», — аьннад.

— Боллачахьа латталахь, Іаьхар, — аьннад во-кхар, — вай гучадоахаргда Іа.

Лом кхерий кІал кхоаччашехь, Іаьхар бежаб.

Лакхера чубена Іаьхар бІарга а байна, лом хьал-хьожжашехь, кхераденна шинар а кхерий тІара чуде-над. Шинара лаьтта кхоаччашехь цун юкбах яьлла топ яьннай.

— Ераш-м дий-теш сох кхералургдолаш а. Са тІом бац ер, — аьнна, дедда хьунагІа гІолла дІада-хад лом.

Берзеи, цогалеи навкѣ каѣхаташ

Берзои, цогалои шоайла доттагІал даѣ хиннад.

Цкѣ борз лее дагадехача цогало аьннад цунга:

— Борз, юрта гІо вай шиѣ.

— Мишта гІоргда вай, еттарг ма йий вайна,— аьннад берзо.

— Аз каѣхаташ доахаргда вайна шиннена,— аьннад цогала берзага.

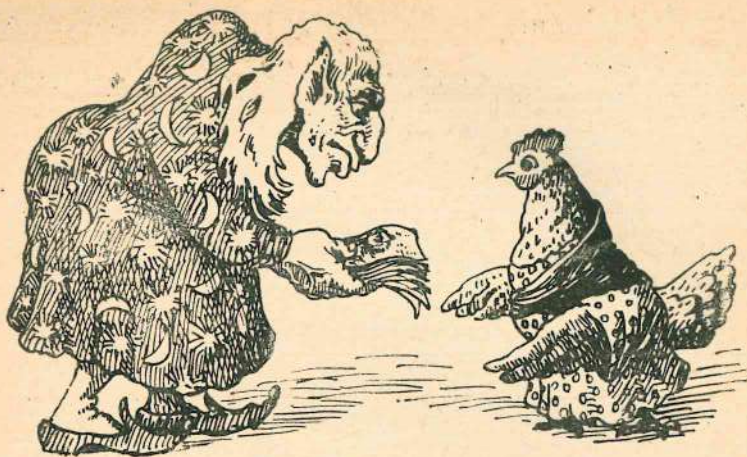
— Мегаѣд,— раѣза хиннай борз.

Цѣхан дийнахѣ юрта дахад цогали, борзи. Ераш шиѣ юрта йисте кѣаѣчача денз жІалеш лета доладеннад акхарех. Юрта юкѣе кѣаѣчача кѣы а бирсагІа леташ жІалеш, хІара воар-воагІачо детташ хѣокхарчи хиннад. Цогал берза кІал лачкѣаѣд, цудухѣа тохтохар берза кхеташ хиннай. Ше геттара са тоха ца могаш халача эттача берзо цогалга аьннад:

— Цоги, дІахѣокхал акхарга вай навкѣа каѣхаташ.

— Аз хѣанга хѣокхаргда уж ераш воагІ-воагІар латаш хилча? — аьннад цогала.

Котам

Цхьа боргIали, котами хиннад новкъа долхаш. Берца ши буртиг корабаьб цу шиннена. БоргIало ший бар дIакхаьллаб, хIаьта котамо шийна кхаьчар дIабийнаб. Цунах дукха а, дика а борц баьннаб, цхьа бакъда ГIамо говрий рема тIа а лаьлла, хIалак баьб борц. Декхар хьадоаккхаргда аз, аьнна, тохаеннай котам. Цкъа а, шозза а хьадийхад цо шийна даь зе. ГIамо ладувгIа а тигаьдац. ТIаккха, е сай декхар хьадоаккхарг мад аз, е ГIама коа тIа Iаьрж долларг мад аз, аьнна, араяьннай котам.

Араяьнна йодача укханах новкъа борз кхийттай.

— Iа фу леладу, ва котам? — хьаттад берзо.

— Со даьра йода, — аьннад котамо, — ГIамо декхар хьалойя из хьадаккхеи, ханза ца лойя, цун коа Iаьрж доллеи.

— Аз хье дIакхоалле мишта гIоргья хьо?
— Мишта йодац со, аз хьо дIакхоалларг хилча, — аьнна, зIок тега борз дIа а кхаьлла, дIахо новкъа йолаеннай котам.

ДIахо яьлча цогал кхийттад котамах.

— Iа фу леладу, ва котам? — хьаттад цогало.

— Со даьра йода, — аьннад котамо, — ГIамо декхар хьалойя из хьадаккхеи, ханза ца лойя, цун коа Iаьрж доллеи.

— Мишта гIоргья хьо, аз дIакхоалларг хилча? — аьннад цогало.

— Мишта йодац со аз хьо а дIакхоалларг хилча? ЗIок тега цогал а дIакхаьлла, дIахо новкъа йолаеннай котам.

КхозлагIа духьал хий нийсденнад котамо.

— Iа фу леладу ва котам? — хьаттад хиво.

— Со даьра йода, — аьннад котамо, — ГIамо декхар хьалойя из хьадаккхеи, ханза ца лойя, цун коа Iаьрж доллеи.

— Мишта гIоргья хьо — аьннад хиво, аз хье Iохьорг хилча?

— Мишта йодац со хьо а менна со дIагIорг хилча.

Iокхайдаь «хупI», аьнна, хий дIа а менна, дIахо йолаеннай котам.

Яха ГIама коа тIа дIаэттай котам.

— Ва ГIам, — аьннад цо, — са декхар хьалу Iа, е лац?

— Доллел, бераш, — аьннад ГIамо, — эkkхайийя дIа говрашта юкъекхосса из. Тхьовра ше дIакхаьлла хинна борз дIа а хийца, еррига рема хIалак яйтай котамо.

— Ва ГIам, Iа са декхар хьалу е лац?

— Доллел, бераш, — аьннад ГIамо, — эkkхайийя дIа вай котамашта юкъе кхоссал из, цар зIокарч йийтта ювргьяр из.

Котам эkkхаяь вокх котамашта юкъе кхессай. Ше

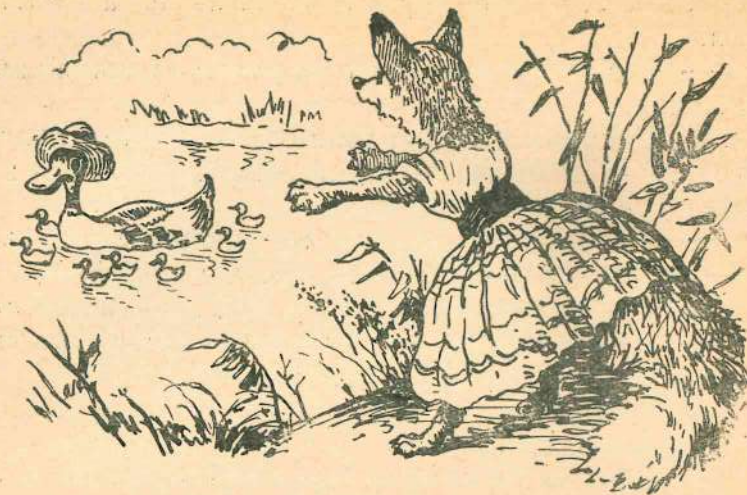
тхьовра дІакхаьлла хинна цогал дІа а хийца, еррига котамаш хІалак яйтай цо.

— Ва ГІам, Іа са декхар хьалу е лац? — аьнна, кхозлагІа а мухь техаб котамо.

— Доллел, бераш, — аьннад ГІамо, — цу отарах цІи а техе, цу цІералла кхоссал из, цига йоагаргь-яр из.

Отарах цІи а теха, цІералла кхессай котам. Ше тхьовра менна хий дІа а хийца, Іаьржа Іаьрж деллад цо ГІама коа тІа.

— Дутаргдац-кх со укхо, — аьнна декхар дІа а такхаь, дІаяхийтай ГІама котам.

Цогали, боабашки

Лоам кІал уллача цхьан юрта йисте Іам хиннаб. Ший кІоригий Іул тІехьа а долаш, Іам тІа лувча йодаш хиннай нана-боабашк. ЙоархІийла гІолла додача наькъа такилгах Іам тІа йодача боабашкаи, кІоригаштеи духьалдаьннад мецденна хьувза цогал.

— ХІанз-м дика че даьра доаккхаргдар аз, — яхаш хиннад цогала батах мотт а хьекхаш, — хьалхагІа нана-боабашк юаргья, тІаккха, цхьацца дІа-кхоаллаш, ховхача кІоригех чам боаккхаргба.

— Оаш фу леладу? — аьнна, цІогІа техад цогала боабашка никъ а хоадабаь.

Прат, аьнна, юхасацаь нана-боабашк юххьанца фу аргда а ца ховш йисай. Іо а телабеш, юха а корта хьал а увзаш, ше кхераеннилга дІа ца хайта гІерташ хиннай боабашк. Бакъда тІехьайолхача кІоригий-м

кхераенна бедаргаш а сайсаь, цюгилгаш а гайттаь хиннад.

— Тхо даьра долх Iам тIа лувча! — аьннад нана-боабашка.

— Дика болх ба хьо сона нийсьенна, — аьннад цогала. — Сайна даа хIама лаха юрта даха карах ца доалаш лелар-кх со.

— Со хIана юь Iа, ва цоги, — хьяттад боабашка, — сол а чам болашагI даа хIамаш хилча?

— Фуд из? — аьнна, батах мотт хьакхаб цогала.

— Из даьра да аз укх сахьате укх Iам чура хьона боаккхаргбола цIена чкьаьра.

— Кхы Iовдала а мичад со боабашка дулх а дитаь, шийла чкьаьра баа!

— Со-м мичча хана а яа кхуврг ма дий хьа, хIаьта цIена чкьаьра мичара бахьаргба Iа?

ТIаккха уйла яьй цогала: хьалхагIа чкьаьран чам а баьккха йиача фу дар-теш боабашк, — аьнна.

— Мегаьд, — аьннад цо, — хьаба хIаьта чкьаьра.

— Укх минуте, — аьннад боабашка, — оаха Iам чу Iочу а даьнна, хьа а лувцаш, хьалтIакхувсаргда хьона, хIаьта Iа, хьа а лехьадеш, даалахь.

— Мегаьд, сихагIа лела.

Из аьнна, цогал дIаюустара доаллашехь яха Iам чу лийлхай боабашки, цун кIоригаши.

— Вакь! Вакь! — яхаш гIараш а еш, корта хьалха хи чу Iочу а лечкьаш, ловзаш нек деш лелаш хиннай боабашкаш.

Берда йисте гIолла дIа-юха а удаш, саготденна лийннад цогал, цхьабакьда боабашко чкьаьра хьалкхоссаш-м хиннабац.

Цкьаза ловзадаьле, партте урагIкхувсалуш дола чкьаьрилгаш маьлха зIаьнарий сердалах кьаьгача, багара шодаш Iоухаш хиннай мецденнача цогала.

Бердайисте гIолла лийнна, хьийза кIаьд а денна, ше-шийца аьннад цогала:

— Аз-м айса а лоацаргба чкьаьра, тIаккха боабашкий болх а бергба.

Кхоссаденна Iам чу ийккхад из. Хий тIехига да мотгаш чукхоссаденна цогал, бухе дахад. Цхьа ха яьннача гIолла цкьарчоа хьалтIадаьннад из. Юха а, бага хий а даха, бухе дахад.

— Нани, — аьнна, хьяттад кIоригаша, — хIана кхоссаделар цогал хи чу?

— Ший сутаралла кхоссаделар-кх, — аьннад нана-боабашка.

— Сенна эш цунна из сутарал?

— Сутара децаре-м цогал а хург мича яр цун цIи.

Дог майра пхъагал

Цкъа той а даъ, дерригача хьуна оакхарашка кхайкад лом. Гулденнача оакхараша лом шоай шуна тхъамадалла харжаъд. Малара кадаш текъадеш, лом хестадеши хиннад гулбеннараша.

Массарел а тлехьагI хьоашалгIа ена пхъагал хьачуялча лом чоагIа цецдаьннад из тлехьаяларах. Массане а зийнай пхъагал. Арккъал даха дела а денна вира лерге даха, цунга йоахар дувцаш доаллаш хиннад цогал! Кхы мел долча оакхарел хьакхаштагIа долча цогала аьннад:

— НаIар-тлехьашкара хьа а яъле, лома хьалхашка бехказа яла. Фу деш латт хьо бIаргах саьрг кхийтача санна, бIарга чу бий а хьувзабеш?!

Шийна гIода бенна кад халла хьал а айбаъ, бехкца баккхар дийхад пхъагало.

Хьаьший диаь-менна дог дика хилча гIараш е баьннаб. Къамаьла цаI вокхал тлехвала гIийртав. Цудухьа тхъамада той хоададаъд. Хьаьший цIенгахьа леста баьннаб.

АргIанца боацаш массехк кад меннача пхъагала дегI дIоахденна хиннад, бIарга цIи сийрдаььннай, дог майралла детталуш хиннад. Лом долча хьоашалгIа дIайодаш кхераш гош эгаш яхача цун — хIанз цIа-йIоагIаш цхьаккха хIамах бIукъажаш. Шийна улуврча бертех вIалла кIаттIа а хийттабац цунна, кхыметтел ломах лата а кийча хиннай.

Меннача маларо корта бIогора баьккха пхъагал наькъах тувлаеннай, цхьабакъда хIамах кхераш хиннаяц. Эггара хьалха шийна нийсьеннача лай токхорах къорг а яьккха, гIогI хийцца йижай пхъагал. Цхьабакъда тлехьа ихача берташа пхъагал яа лерхIаш хиннад.

— Со чоагIа меца я, — аьннад цхьанне, — Iа сабар де, са тоха. ШоллагIа нийсьеннар хьа хургья.

— Айя, мичара, — аьннад вокхо, — ер санна яр корайоагIаргьяц. Гой хьона, цунах хьаьтталу хьаж!

Бертий пхъагал яа барт кхийттабац. Летай уж шоайла. Ше бахьан долаш селла лира тIом латташ а пхъагал вIалла сома а яннаяц. Дорхъенна, вIаший эгIазъяха, шоайла латаш яйна дIаяььннай бертий.

Са хуллаш корта лазарах сомаььнна пхъагал урахайча гонахьа яйна ядаш бертий бIаргаьйнай цунна.

— Раббана-я! Ма во хIама доад-кх из малар а! Вехача сага карах ца доалаш фу дусаргда. Ераш-бертий маца йоаяь йола аз — ераш? — яхаш, ура а хайна кIоаргга уйлаш еш яьгIай дог майра пхъагал.

Фу хиннад берза?

Оакхарий аьла лом чоагIа цамогаш хиннад. Денна а, бийсанна а сатем боацаш лазара халонна мухь бетташ хиннад цо. Эггара хьалха ломага хьажа яхача берзо, из кIалдусаш латтилга а хайна, хьунагIа мел долча оакхарашка хабар даьд ломах юххера бIаргтоха а кьинтIера довла а тIадехаш.

Дийи, бийсеи ца кьовсаш, лом хала цамогаш долга шоашта дIа ма хезза а, цунга хьажа ихад деррига оакхарий. ШоллагIча дийнахьа дерригаш а ихаь даьлча, ломага хьажа ца доагIаш алхха цхьа цогал мара ца дисар гучадаьннад.

Из хайнача берзо ломага аьннад:

— Дерригача оакхараша тIа а даькка, хьога моаршал а деннад, хьох бIарг а техаб, алхха цхьа цогал мара дисадац хьога хьажа ца доагIаш,— аьнна.— Селла хьоца во дог дола цогал дийча бакъахьа ма дар.

— Миччахьа из дале а, хьа а лехе, са пурамах даьрде вIашагIадаккхалахь из, бози,— аьннад эгIаздахача ломо.

ГIадьяха борз кхы ца говш цогал лаха араяьнай.

Борзи, ломи дагадувлаш даьккача хана, цар мел дувчачунга ладувгIаш йоархIийла илла хиннад цогал. Цудухьа борз араяллалца лечкъаь а илла, из ма яхха а, къакъ, аьнна, даха лом уллача чуийккхад цогал. Лома хьалхашка дIа а этта, из ший шера цIог а лестадаш, бIаргаш а тIаухийташ, мерза лома дезаргдола къамаьл де доладеннад цогал.

— Согара дIаийккхача, деррига а оакхарий-м хиннад хьога хьажа даькка, цхьабакъда хьона дарба дара уйла-м яьац цхьанне а,— аьннад цо ше долалушшехь.

— Даьра из бакъ ма ях Iа, цоги,— аьннад ломо.— Со дерзадергдола дарба а, молха а ма хьийхадац сона цхьанна а аькхо. Хьона хац-хьогI цу тайпара молха?

— Деннеи, бийсаннеи са ца лоIаш сатем байна цун уйлаш ма яьй аз. Со ца додаш, ца кхоачаш моттиг ма йисаяц хьона дарба дергдола молха лохаш. ХIаьта Iийнне а ца Iийначоа, дегIане а ца дегIар кхаьчад ма йоахий. Аз хьийга къа дайнадац. Хьона дарба хургдола молха лахаьд аз: берза цIока тIа а тассаь уллаш кIира Iа доаккхе хьо хьалха хье хиннача тайпара унахцIена хургдолга хайнад-кх сона.

ГIаддахача ломо, борз юхаялца цунга хьежаш а илла, из юха ма кхаьчча тIакхийтта из е а йийна, чехка цунна тIера цIока хьаяккха аьннад.

Ха хийцца берза цIека тIа Iо а дижаь, ше дерзарга хьежаш иллад лом, хIаьта цогал, чехка ший хIамилгаш хьа гул а яь, кхыча хьунагIа даха дахад.

КIира даьлча а, кхы ши кIира даьлча а дийрзадац берза цIека тIа илла лом. Юххера а говзача цогало ше Iеxadaьлга хайнад лома, цхьабакъда цогал меттел, цун лар а тIехь яйна дIаяьнна хиннай.

Бакъда берза хила доагIар хиннад: тийшаболх из дагалаьчачох шийх бода.

Мишта Іехадъд пхъагало цогали маймали, борзи

Цкъа хьунагІа гІолла дІадолхаш цогалаи, берзан
цхьа хоза цІалг бІаргадайнад. Из хьанад, аьнна, хьан-
га хоаттаргдар-теш яхаш латгача хана цІаьхха гаьн
гІа дагІаш маймал дайнад царна. Цунга хаьтгад цар:

— Хьанад хой хьона, маймал, ер цІалг?

— Пхъагала да-кх,— аьннад маймала. — Шийна
баа кхача лаха яха цІагІа яц из-м.

Кхы ца говш цІалга чу дІачу а даьнна, шоаш дол-
ча маймал а хьадийхад цогалой, берзои.

— Тхо аькхе ухаргда, хІаьта хьо цІа лорадеш
цІагІа дагІаргда, — аьнна, ваІад яй цар.

Иштта уж хабар дувцаш дагІача хана пхъагал
чукхачай. Корага хьакхача цІагІа гІараш еш ха-
заьй цунна. ТІаккха дІаэтгай пхъагал.

— Со-м мецъеннай,— аьннад берзо.

— Сатоха Іа, бози,— аьннад цогало, укх сахьате

пхъагал чуйоагІаргья, гІаккха вай из юарг а я. Укх
хана чІоагІа чаме хул пхъагала дулх.

Кхыйола пхъагал-м из къамаьл дІахезача кхера-
енна а лергьяр, цхъабакъда ер майреи, говзеи хиннай.
Ше бена кхача кора кІал дІа а лочкъабав, ниІ дІа а
йийла, яхха ший цІагІадІачуяьннай из моаршал а
хаьтта.

— Ма зокх бар-кх хІанз йиззалца хІама дуал-
га,— аьннад пхъагало.

— Зокх-м хац сона,— аьннад берзо мочхалаш
вІашка а теха,— со-м, фуннагІа диаь а цаІ даа де-
заш я.

Цхъабакъда, пхъагал гІаккха а кхераеннаяц.

— Шун безам бале,— аьннад цо, — диззалца
хІама-м аз дуийтаргда шуга.

— Фу дуийтаргда Іа тхога,— Іайха гулдаь баь-
ца овлаш дуаде-м яллац хьо тхона? — аьннад берзо
цІимхара пхъагала бІара а хьажав.

— Ай мичара,— аьннад пхъагало ела а енна,—
сона-м хов берташа баьца овлаш ца дуалга. Со шуга
ала яьллар-м кхы дар да. Тахан делкъел тІехьагІа хьу-
нагІа гІолла хьава везаш цхьа молла ва. Цхьа хьал
дола саг веннача дуІаш а даь, галий диззаь цига ший-
на бенна кхача а, тІадувха барзкъа а дахьаш воагІа
из-м. Кхача чубоалла галий цунгара хьа а даьккха,
воаш диззалца хІама даа деза вай.

— Мишта доаккхаргда вай из? — аьнна, хаьтгад
берзо.

— Цо ше галий Іокхоссаргдолаш аз цхьа говзал
оттаергья,— аьннад пхъагало,— хІаьта оаш галий до-
да а даь, укхазав хьачуда деза.

Иштта из ваІад а яь, диьэ а цхьана дахад уж —
пхъагали, борзи, цогали, маймали. ХьунагІа дІакхача,
моллана кІийле а яь, дІалачкъаьд уж. ХІаьта
берза цхьа бІарг молла хьава везача наькьагахьей

вож — пхьагалгахьей хиннаб: молла кІалхарвоале а пхьагал-м сай ма йий са, яьхад цо ше-шийца.

Цу сахьате новкъа хьагучаваьннав молла. Ераш лечкъаь дагІача молла хьатІаотташехь пхьагал цунна а гуш дІаийккхай — юха а соцаш, дІа а йодаш. Молла пхьагала тІехьаведдав.

ХІанз-хІанз хьа бе ма йоагІий сона ер, аьнна, моллана хетадолийташ, цунна хьалхашка кхувсалуш хиннай пхьагал. ТІаккха бе доалла галий Ю а кхесса, пхьагала тІехьаваьннав яькха молла. Из пхьагала эшар хиннад. Цхьа ха яьннача гІолла вІоахвенна тІера аба Юкхессай молла. Пхьагал кхоссаенна шаьрачахьа яьннай, молла а цунна тІехьаведдав. Ведда водаш гударгах ког дІа а кхийтта Ювежав из. Ший новкъосташа галийи, абей йихьаьлга а хайна, едда царна тІехьаяхай пхьагал.

Едда пхьагал цІакхаьчача галий доасташ доалаш хиннад цогал. Молла гале чу бІоржаша, хачийи, сулхьаши мара кхы хІама хиннадац. Мецъенна а, эгІазъяха а йола борз шийна цІимхара бІарахьажача, пхьагало аьннад:

— Сона Іалаьмате дика хІама дагадехад. Вай укх молла гІирсах чоагІа пайда эцаргба. Борз, хьо, молла бІоржаш тІа а йийхе, дІа ара дажаш доалла жа Іул долча гІоргья. ТІаккха жена хьох Іу тарлургва. Лаьлла бІарчча жа Іул Іа доаладойя хьона бІарчча шера даа хІама хургда.

— Таккха аз фу дергда? — аьнна, хьаттад маймала.

— Хьо молла хачий тІа а йийхе, цхьаннахьа сомий беша гІо. Хьо саг ва мотташ хьога цхьанне а хІама аргдац, Іа а цигара хьайна шера баьал кхораши, Іажаша, хьачаши бахьаргба.

— Фуд оаш леладер? — аьнна, эгІаздахад цогал. — ТІаккха аз фу де деза? Моцалла дала акхарга хьежаш цІагІа дагІаргда со?

— Хьайна аба тІа а кхелле, бе сулхьаш а дехке укхазара гаьна доаццаш уллача юрта гІо хьо. Юрта дІакхаьчача маьждига мимар тІа а даьле цІогІа тохалахь, тІаккха нах хьагуллургба хьона. Наха гуш аба кІалхара сулхьаш хьал а даьхе, цхьа айташ доахаш санна бордаш деттаргда Іа. Хьо кхычахьара тІавена Іалама саг ва мотташ наха котамаш а, кІоригаш а, кхы хІамаш а кхухьаргья хьона. ТІаккха хьа а Ювргба бІарчча шера баьал кхача.

— Ма хьаькьал долаш пхьагал а я, ма дика да аз из ца йиаь! — аьнна, гІадъяхай борз.

Пхьагало шоашка яьххача беша хІамаш тІа а йийха, фос лаха арадаьннад оакхарий, цхьабакьда царна дагахиннар кхыча беша нийсденнад.

Яха борз жа Іула юкье дІакхоаччашехь жа тІара жІалеш, берзах хьаж а кхийтта, цунна тІехьадаьннад. Ший деррига онк ураоттадаь едача, башха из масса ца хулийташ бІоржаш новкъа хиннай цунна.

ХІаьта тІакхийнача жІалеша цхьанне цхьан оагІорахьара, вокхо — кхыча оагІорахьара ка тохаш хиннай. Халла метта ена борз динза даргдоаццох кхийттай — Юкхайсай тІера бІоржаш, тІаккха даггара ший денал ура а оттадаь едаь из. Чегилгаш йоахаш жІалеша кайийттаяле а, халла дийна цІакхаьчай из.

Хачий а тІайийха даха маймал цхьан бешарча гаьн тІа а даьнна, шийна Іажаш Ючукхувсаш доалаш хиннад. Гаьна доаццаш ловзаш доаккача берашта бІарга а дайна, маймал дайзад. Цхьанне кІалхара гІаж Іеттай, вокхо кхера техаб, кхоалагІчо кожорг а баь, Ючуозадаьд.

Кхераденна, корзагІадаьнна маймал, гаьн тІара чу а кхоссаденна, хьу йолчахьа деддад. Цхьабакьда, хачий новкъа йолаш, сиха дада могош хиннадац. Цхьаннахьа йоархІашта, гаьнашта юкье ткьовронах хачий дІатоссалийя Юдетталуш, кІалтІара дувлаш халча эттад из. Цул совгІ тІехьара ца доалаш, тІакхе

доакшаш бераш а хиннад. Йийтта, халча этта, кхераденна са дала доаллаш низткъа цIакхаьчад маймал.

ХIаьта цогала цу хана хиннар кхы а боккхагIа хьовзам бар. Цо цIогIа детташ хазаь нах хьагулбелча, из цу минуте дайза а дайза, гIараш е болабеннаб.

— Хьалаца къу! Ер хиннадоад хIанзалца вай котамаш кхихьаьр! ДIаетта! ДIаде!

ДIаийккхад цогал. Цхьабакъда ада могаш хиннадац — тIаювха аба новкъа хиннай. Шийга мел хинна хIамаш — аба а, сулхьаш а Iокхайса, удаш са дала доаллача а кхаьча, халла кIалхарадаьннад цогал.

Цхьа ха яьннача гIолла пхьагала цIалг дагIачара гаьна доаццаш вIашагIкхийттад оакхарий. ВIаший дийцад цар шоашта хинна хьовзамаш. Хайнад царна пхьагало шоаш Iехадаьлга.

— Ма хьашт доацаш йитар-кх аз из цу минуте ца юаш. Ший ханнахьа аз даьдаларе селлара хьовзамаш а, цатоамаш а хургдацар-кх вайна, — аьнна, узамаш даьд берзо. — ХIанз-м аз бергба шоана цун болх!

Берзо из оаллашехь гIайтта оакхарий пхьагала яхача цIагIа чулийлхад, цхьабакъда пхьагал, цар шийна гешт дергдоацилга а ховш, лечкъаь хиннай.

Иштта Iехадаьд пхьагало борзи, цогали, маймали.

ЧУЛОАЦАМ

Ломи, цогали	3
Циски, цогали	5
Сулейма-пайхамари, зунгати	9
Шоаршк	12
Котамо шийна хьакха урс ше лехад	14
Оакхарий чарахье	15
Циск малхбоалера малхбузехьа кхаьчад	17
Боджи, борзи	21
Борзи, цогали, зIийи	23
Циска гургал хьан олларгба	24
Цогали, цогала кIориги	25
Пхьиди, дахкен	27
Кери, бови	29
Зунгат	30
Дахка дахканга бахаб	31
Са ги боагIаргба хьо	33
Цхьан Iа даккха барт баь вIашагIкхийтта виь новкъост	35
Циски, дехкийи	40
Борзи, Iаьхари	43
Пили, цогали	46
Дика даьчоа во дар	48
БоргIали, цогали	51
Борзи, цогали, пхьагали	53
Воккха саги, моллеи	56

КІантий дІабахар алалаш	61
Кхо кит йола газа	62
Пхьагилги, богапхьиди	65
БорГали, котами	66
Сагилги, мазилги	68
Борзи, цогали, зІийи	72
БорГали, циски, жІалийи, вири	75
Лом	82
Берэеи, цогалеи навкъя каьхаташ	84
Котам	86
Цогали, боабашки	89
Дог майра пхьагал	92
Фу хиннад берза?	94
Мишта Іехадаьд пхьагало цогали, маймали, борзи	96

*Дошлуко Дохович Мальсагов
Багаудин Хусейнович Зязиков*

СКАЗКИ О ЖИВОТНЫХ

(на ингушском языке)

Редактор *Ведзижев А. А.*
Худож. редактор *Евменова Н. И.*
Оформление художника *Боголюбова В. В.*
Техн. редактор *Кузьменкова Н. Т.*
Корректор *Аушева Ф. М.*

✱

Сдано в набор 10. X 1961 г. Подписано к печати 19. XII 1961 г.
Формат 60x84₁₆. Объем 6,5 (5,96) п. л. Уч.-изд. л. 4,7.
С.Ф02217 Тираж 1000.

Чечено-Ингушское книжное издательство,
Грозный, 21, улица Ленина, 14.

✱

Заказ № 5797.

Типография имени 11 августа 1918 года,
Грозный, проспект Революции, 30/3.

Цена 16 коп.